

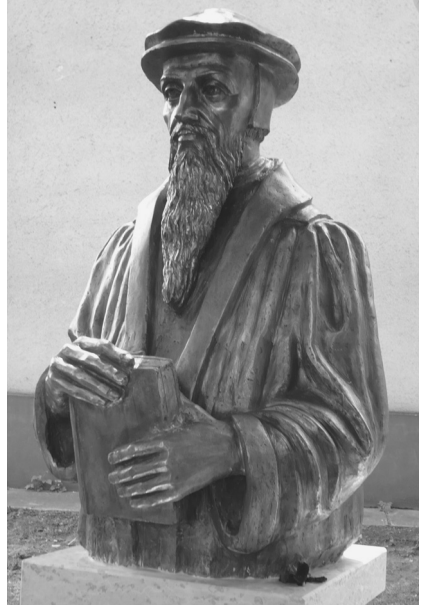
THEOLOGIA BIBLICA

Benyik György*
Szeged

Kálvin és a Biblia¹

Calvin and the Bible. Abstract

John Calvin was one of the most learned and well-known reformers. Although it was him who organized the Church of Geneva to become the “Protestant Rome”, he is not a personality beyond dispute. The trial of Michael Servetus (1511–1553) had a negative effect on his popularity. Furthermore, his system was made famous or rather infamous by Max Weber, who, unwittingly considered Calvin to be the main ideologist of capitalist economy. Although he himself also translated Biblical texts into French and took a great part in translating the French Bible, Calvin is not remembered to have been a Bible translator like Martin Luther. Having studied the seven free arts, he could have become a priest. Instead, he published his first book, a commentary on *De Clementia* by the Stoic philosopher Seneca and finished his law studies. It was only during this period when he manifested an interest in theology and yet he can be considered to be the establisher of a theocratic state in Geneva. Generally, most Catholic scholars study his work entitled *Institutio Religionis Christianae*. It needs to be added, however, that beyond his incredibly dynamic church-organizing ac-

Adorjáni Endre: Kálvin János,
Mezőcsát (2010)

* A szerző (sz. Soltvadkerten, 1952-ben) a szegedi Hittudományi Főiskolán (1970–1971), a budapesti Hittudományi Akadémián (1972–1975) és a római Gergely Egyetemen (1978–1980) folytatta teológiai tanulmányait. 1975-ben szentelték pappá Soltvadkerten. A kalocsai Szent Imre plébánián végzett kápláni szolgálat után (1975–1978) a szegedi Gaál Ferenc Hittudományi Főiskolán tanított héber és görög nyelvet, bibliai bevezetést, exegézist és szociológiát. Teológiai doktori címet Budapesten a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett 1977-ben. 1980-tól vezette a főiskola Biblikus Tanszékét. Jelenleg is e tanszéken oktat főiskolai tanári beosztásban, dr. Rózsa Huba egyetemi professzor vezetése alatt. Számos könyv és tanulmány szerzője. 1989-től szervezi a Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferenciát és szerkeszti ennek évenként megjelenő kötetét.

¹ A tanulmány készítésénél felhasznált irodalom Gánóczy S. – Scheld S.: *Kálván hermeneutikája*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997. Bray, G.: *Biblical Interpretation Past and Present*. Inter-Varsity, Leicester 1996. Saebø, M.: *Hebrew Bible Old Testament. The History of its Interpretation II*. Göttingen 2008, 428–451. Greenslade, S. L. (Ed.): *The Cambridge History of the Bible III*. UP, Cambridge 1976, 87–90. McKim, D.: *Dictionary of Major Biblical Interpreters*. Inter-Varsity, Nottingham 2007, 287–294. R. Po-Chia Hsia (Ed.): *The Cambridge History of Christianity VI: Reform and Expansion 1500–1660*. UP, Cambridge 2007, 76–104. Az 1900-tól róla írt anyag bibliográfiáját ld. Erichson, A.: *Bibliographia Calviniana*. Nieuwkoop 1979. A következő periódust ld. Niesel, W.: *Calvin-Bibliographie 1901–1959*. Manchester 1961. Az ezt követő időszakot ld. Klerk, Peter De (Comp.): *Calvin Bibliography* 1990. In: *Calvin Theological Journal*, Nov. 1990, vol. 25, no. 2. Kálvin műveinek a kiadása a *Corpus Reformatorum* (29–87.) sorozatban található: *Joannis Calvini opera quae supersunt omnia 1–59*. Jena–Zürich 1863–1900. Ld. még: *Supplementa Calviniana* kötetét (Neukirchener Vlg 1961-től).

tivities, Calvin was the most assiduous commentator on the Bible, doing even more work in this field than Martin Luther. This is why this present study is dedicated to Calvin the Bible commentator in light of his biography, together with a comparison between his work and that of the Swiss Bible scholars.

Keywords: Calvin, Bible commentary, Bibliander, Bullinger, Capito, David Kimchi, Erasmus, Estienne, Marlorat du Paquier, Musculus, Oecolampadius, Pellikan, Servet, Vatablus, Vermigli, Zwingli.

Bevezetés

Kálvin János az egyik leghíresebb és legműveltebb reformátor. Nevéhez fűződik a genfi egyház, a „protestáns Róma” megszervezése.² Hírnevét öregbítette Max Weber is,³ aki őt a kapitalista gazdaság fő ideológusának tekintette, beárnyékolja viszont Szervét Mihály (1511–1553) pere.

Tanulmányai mind a hét szabad művészeti ágat magában foglalják. Pap is lehetett volna, de előbb humanistaként jeleskedett. Első publikációja Seneca *De Clementia* című művének kommentárja volt.⁴ Jogi végzettséget szerzett, és csak eközben kezdett el intenzíven foglalkozni a teológiával. A genfi teokratikus uralom megteremtőjeként és hihetetlenül aktív egyházszerzői tevékenysége mellett, amellyel még Luther Márton is felülmúlta, a legszorgalmasabb biblia-komentátor. Nem készített teljes bibliafordítást, mint Luther Márton. A Biblia egyes részeiről készített francia fordításai kommentárjaihoz készültek.⁵ A római katolikus teológiai irodalom inkább csak az *Institutio* (*A keresztyén vallás rendszere*) című művével foglalkozik.⁶ Ezért ebben a tanulmányban első sorban a bibliamagyarázó Kálvinra összpontosítunk.

Kálvin életének⁷ főbb eseményei és bibliamagyarázatai

Kálvin János 1509. július 10-én született Noyonban egy hatgyermekes család második gyermekeként. Anyja korán meghalt; apja, aki püspökségi javadalmakat kezelte, újraraházasodott. 1523-ban Párizsba küldte a fiát, hogy a Collège de la Marcheban foly-

² 1549 és 1587 között kb. 8000 üldözött hugenotta menekült Franciaországból Svájcba, sokan Genf-be, ahol a leszármazottaik ma is gazdag bankárok.

³ Weber, Max: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. J. C. B. Mohr, Tübingen 1934.

⁴ *Calvin's Commentary on Seneca's De Clementia*. Lewis Battles – André Malan Hugo (Transl.). Brill, Leiden 1969.

⁵ Később ezekből állították össze *Kálvin Bibliáját*, ami nem azonos a *Genfi Bibliával*. Az 1535-ös *Bible d'Olivétan*hoz is van köze, de mivel azt egy csoport fordítja, nehéz tisztázni szerepét.

⁶ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. Ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv. Pápa 1909.

⁷ Életrajzát legkorábban Béza Tódor írta meg. Magyar fordítása: Béza Tódor: *Kálvin János élete. 1574*. Ford. Rácz Kálmán. Pápa 1908. Egyik legjobb életrajzi szakértője Parker, T. H. L. (*Calvin: An Introduction to his Thought*. Geoffrey Chapman, London 1995). Magyar nyelven sok mű olvasható Kálvin életéről, pl.: Jancsó Sándor: *Kálvin János élete és egyházpolitikája*. Nagyenyed 1894. Irwin, C. H.: *Kálvin János, az ember és munkája*. Budapest 1927. Kónya István: *Tanulmányok a kálvinizmusról*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. Gyökössy Endre: *A lelkipogó Kálvin*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1986. Dékány Endre: *A pedagógus Kálvin*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1987. Cadier, Jean: *Kálvin, egy ember Isten igájában*. Magyar Református Egyház, Budapest 1994. Czine Mihály: *A kálvinizmus vonzásában*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1999. Dr. Huszár Pál: *Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszerzői munkássága (1509–1564)*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009. Spicker, van't W.: *Kálvin élete és teológiája*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2003. Révész Imre: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2009.

tassa tanulmányait. Kedvenc tanára Mathurin Cordier volt. Tanult a Collège Montaiguban is (1528-ig), de erről hallgat. Itt talán a „devotio moderna” képviselőit hallgathatta. Ez után Orléansban hallgatott jogot, Bourges-ban Andreas Alicat és Pierre de l'Étoile tanítványa volt, és csak 1531-ben, édesapja halála után kezdte el teológiai tanulmányait.

1531 és 1533 között fordulat áll be életében. A Collège de France-ban valószínűleg héber nyelvet és teológiát tanult. (Hogy Strassburgban is tanult volna, csupán feltételezés.) 1532-ben befejezte jogi tanulmányait Orléansban, és diplomát szerzett. Erre az évre tehető megterése is. 1533-ban Nicolas Cop párizsi rektor társaságában tünt fel, ekkor már felszentelt katolikus pap, de egy humanista tanévnyitó beszéd miatt⁸ kényszerültek együtt menekülni I. Ferenc haragja elől.

1534–1536 között a menekülő Kálvin szerencsés patrónust talált Louis du Tillet kanonok személyében. 1534 telén az ő könyvtárában gyűjtötte össze az *Institutio* anyagát. Május 4-én visszatért szülővárosába, Noyonba, hogy átvegye örökségét, és ekkor szakított a katolikus egyházzal is. Érdekes egybeesés, hogy 1534. október 17-én a lutheránusok falragaszokkal tiltakoztak a katolikus mise ellen Párizsban, ugyanakkor királyi parancsra máglyán égették meg Étienne de la Forge zsebkendő-kereskedőt, mivel Luther műveit terjesztette. Noyonban is voltak tüntetések, és elképzelhető, hogy ekkor Kálvin is börtönbe kerülhetett egy rövid időre. Mindenesetre Metz és Strassburg után Bázélbe menekült du Tillet-vel együtt. Ekkoriban Martinus Lucianus álnéval írt.

1535. augusztus 20-án jelent meg Bázélben az *Institutio Christianae Religionis* (*A keresztény vallás rendszere*), amelyet Kálvin I. Ferenc francia királynak ajánlott.⁹ 1536-ban másfél hónapot Ferrarában töltött, Renée d'Este hercegnő kastélyában, aki XII. Lajos francia király leánya volt, és előszeretettel hívott az itáliai kultúra központjává lett udvarába humanistákat és reformátorokat. Kálvin 1536 júniusában tért vissza egy rövid időre Noyonba, hogy ott családi ügyeket intézzen, majd hűgával és öccsével együtt Strassburgba indult, de csak Genfig jutott el.

Első genfi ténykedése 1536 júliusától 1538-ig terjedő időszakra tehető. Ezt Guillaume Farel (1489–1565)¹⁰ rábeszélése és átkai nyomán vállalta. Erről a kényszerrel így vallott: „mintha az Isten nyúlt volna utánam a mennyekből”.¹¹ A város kormányzói tanácsától 1536. szeptember 5-én kapott „sacrarum litterarum doctor” kinevezést, majd rövidesen hozzálátott annak a hitvallásnak a kidolgozásához, amelyet Farellel közösen terjesztett elő. Ezzel tulajdonképpen a berni egyház Zwingli-féle szabályzatát fejlesztette tovább, amelynek része a havi úrvacsora, az egyházi törvényszék felállítása, a vallásoktatás és az ahhoz kapcsolódó vizsgák bevezetése, valamint a házassági szabályok szigorítása.¹²

Az 1537 januárjában benyújtott reformjavaslatot a városi tanács márciusban fogadta el (korlátozásokkal). Heves viták lobbantak fel. A nagytanács kiutasította Kálvint.

⁸ Egyesek szerint Kálvin írta, de valószínűbb, hogy Cop Luther-Postillákat idézett.

⁹ Latin kiadásai: Bázél 1536, 1539, 1559; francia kiadásai: 1541, tanítványok betoldásaival 1560.

¹⁰ Farel Guillaume (1489–1565) szenvedélyes prédikátor és a katolikus egyház kritikusa. A franciaországi reformáció első éveiben a reformista katolikus pap, Jacques Lefèvre d'Étaples tanítványa. Lefèvre-rel együtt a Meaux-i püspök által szervezett *Cercle de Meaux* (*Meaux-i kör*) tagja volt. A püspök több evangéliumi alapokon álló humanistát hívott meg gyülekezetébe, hogy megvalósítsa reformprogramját. Ezek közé a humanista tudósok közé tartozott még Josse van Clichtove, Martial Mazurier, Gérard Roussel és François Vatable.

¹¹ Sommaire, c'est une brève déclaration d'aucuns lieux fort necessaires à un chacun chrétien, pour mettre sa confiance en Dieu et à ayder son prochain, 1534. Du vrai usage de la croix de Jésus Christ et de l'abus et idolatrie commise autour d'icelle et de l'authorité de la parole de Dieu et des traditions humaines, 1540.

¹² Kingdon, R.: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*. Harvard UP, Cambridge 1995.

1538. április 25-én kellett távoznia Genfből. 1538 szeptemberében már Strassburgban prédikált. Itt fejleszthette tovább prédikatori, írói és tanári képességeit (1538–1541).

Magánéletében is nagy változás állt be: 1540. augusztus 10-én megházasodott, nőül vette a vallon özvegyasszonyt, Idelette de Bure Stordeurt, aki két gyereket is hozott házasságukba. Bár közös gyermekük nem maradt életben, nyolc évig éltek boldog házasságban. Az életből távozó feleség 1549. március 29-én csak két saját gyermekének nevelését bízta Kálvinra.

Ezek az évek tudományos szempontból is jelentősek. Kálvin előadásokat tartott *János evangéliumáról* és a két *Korinthusi levélről* a Johannes Sturm és Martin Butzer alapította főiskolán. 1540-ben kiadta a *Római levélhez* írt kommentárját. Újból átdolgozta az *Institutiót*, amelynek francia kiadása is ekkor jelent meg. Zsoltáros könyvecskéjének kiadása is erre az időre tehető (Clément Marot¹³ költeményeinek felhasználásával maga fordította, és új dallamokkal társította őket).

Kálvin első genfi működése idején a városban a protestánsok kisebbségben voltak. A város politikailag és vallásilag is instabil volt. Jacopo Sadoletto (1477–1547)¹⁴ ezért írhatott levelet a város elöljáróságának, amelyben felszólította őket, hogy térjenek vissza a pápa alatt egyesített katolikus egyházba.¹⁵ A levelet Kálvin válaszolta meg a berni kormányzat felkérésére, s ez a Genfben való visszahívását és visszatérését (1541. szeptember 13.) mozdította elő. Ezt az időszakot tekinthetjük Kálvin második megtérésének is.¹⁶ Végre alkalma volt kifejezni nézeteit, miszerint az egyház egységét nem a pápa vezetése, hanem Krisztus vezetése alatt képzei el, és Genf városa (nem csekély változtatásokkal) végre elismerte és elfogadta az *Ordonnances ecclésiastiques*-ot, Kálvin egyházi rendtartását (1541. november 20.). Kálvin ekkor kezdhette el megvalósítani elveit és elképzeléseit egy valóságos politikai és vallási közösségben, egy reformációs mintavárosban, Genfben. Itt imádságos- és énekeskönyvet jelentetett meg, teológus professzorként heti három napon rendszeresen teológiai előadásokat tartott, kéthetente pedig három napon prédikált. Péntekenként teológiai magyarázatokat tartott, minden vasárnap pedig presbiteri gyűlést hívott össze. Egyházi vezetőként hihetetlenül sokat levelezett, és az iskolákat is felügyelte.

1543-ban ideiglenesen megszilárdította a hatalmát a libertinusokkal¹⁷ szemben. Közben a városban kitört a pestis. Kálvin megszervezte a szegény- és a betegellátást, valamint a diakóniai szolgálatokat. Ekkor jelent meg zsoltáros könyvének 2. kiadása, amely már 50 zsoltárt tartalmazott. A zsoltárkönyv teljes fordítását Béza Tódor végezte-

¹³ Clément Marot (1495–1544) francia költő, a református zsoltároskönyv több zsoltára szövegének szerzője. Korábban börtönbe is került protestáns érzelmei miatt, majd Navarrai Margithoz menekült. 1536-ban találkozott először Kálvinnal, Renée d'Este ferrarai udvarában. Bár élt egy ideig Genfben is, mivel tiltott kockajátékkal vádolták, menekülni kényszerült onnan. A Biblia francia fordítását készítő Jacques Lefèvre d'Étaples-hoz hasonlóan, nem csatlakozott a református egyházhoz, hanem katolikusként halt meg. Műveinek legjobb kiadásait Jannet (Párizs 1874) és Guiffrey (uo. 1876, 1881) rendezte sajtó alá. Ezt és Béza fordítását használta fel Szenczi Molnár Albert a maga fordításaihoz.

¹⁴ Jacopo Sadoletto humanista bíboros, Pietro Bembó velencei humanista bíboros barátja, a franciaországi Carpentras püspöke volt. 1536-ban bíborosi rangra emelkedett. Haladó szellemű művet írt a nevelésről, és a *Római levelet* is kommentálta: *Commentarius in epistolam S. Pauli ad Romanos*. Lyon 1535.

¹⁵ Magyar fordításban ld. *Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez, Kálvin J. válaszával, 1539*. Ford.: Ladányi Pál. Pápa 1907.

¹⁶ Gánóczy, A.: *The Young Calvin*. Philadelphia: The Westminster Press 1987, 246.

¹⁷ Vezérük, Ami Perrin, 1561-ben halt meg. Apja fakereskedő, anyja gyógyszerész volt, szüleinek egyetlen fia. Genf függetlenségének védelmezője. Ő hívta Kálvint Genfbe, de szigorú törvényei miatt hamar kiábrándult belőle. Provokatív, szabados életmódot folytatott.

te el, és ez lett a Kálvin-féle egyházak énekeskönyve.¹⁸ Ebben az időben jelent meg Sebastian Castellio¹⁹ *Énekek éneke* fordítása. Kálvin – teológiai kérdések miatt – ellentétbe került Castellioval, és útjaik elváltak. Ekkor jelent meg Pierre Olivetan francia nyelvű bibliafordítása is, amelyhez Kálvin írt előszót, és ugyanekkor kommentálta Kálvin *Péter 1. és 2. levelét* és a *Júdás-levelet* is.

Szervét Mihály orvos, humanista és teológus 1546-ban kezdte küldözgetni leveleit Kálvinnak, amelyek egyre kibékíthetlenebb teológiai vitát gerjesztettek közöttük. Ekkor zajlott Ami Perrin pere is. Ő egyike volt azoknak a városi tisztviselőknél, akik öt évvel korábban hívták Genfben Kálvint; később azonban ellene fordult és botrányos viselkedésével hívta fel magára a figyelmet. Ebben az évben kommentálta Kálvin az *1. Korinthusi levelet*, majd a következőben a másodikat, és ugyanebben az esztendőben ítélik el és fejezik le Jacques Gruet-t, a város botrányhősét.²⁰ 1548 februárjában újabb kommentárok jelentek meg Kálvin tollából: a *Galata*, az *Efezusi*, a *Filippi*, a *Kolosséi* és az *1. és 2. Timóteus-levelekről*.

Az 1549–1555 közötti idő a perek és a szigorítások éve, Kálvin életének legtragikusabb és legküzdelmesebb esztendei. 1549-ben meghal Idelette, Kálvin felesége, és erre az évre estek a libertinus-perek is. Közben 1550-ben megjelent az *Institutio* 4. kiadása Genfben. Sebastian Castellio az '50-es évek elején kezdeményezett irodalmi és teológiai harcot Kálvin ellen. Hieronymus Bolsec 1551-ben támadta meg nyilvánosan predestinációs tanát, amit 1557-ben egy rendkívül torz Kálvin-életrajzzal tetézt.

1553 a nagy Úrvacsora-vita éve, amikor Kálvin megtagadta azt egyesektől. Szervét Mihály ugyanebben az évben tette közzé a *Christianismi restitutio* című művét, amiért október 27-én máglyán égették meg – a városi tanács előző nap hozott ítélete alapján a katolikus inkvizíció által már kétszer – halálra ítélt Szervétet.²¹ Ebben a perben – a

¹⁸ Ezt a zsolotáros könyvet magyar nyelvre elsőként Szenczi Molnár Albert fordította le 1606-ban.

¹⁹ Sebastian Castellio (1515–1563) francia teológus. Kálvin ajánlatára 1540-ben rektor lett Genfben. A kálvini rendszer merev hitkénszerével meghasonulva 1544-ben Bázélbe menekült, ahol 1551-ben kiadta latin nyelvű bibliafordítását s 1553-ban a görög nyelv tanára lett. Szervét pártját fogta Kálvin ellenében. 1554-ben kiadta Kálvin ellen írott munkáit, amelyekben korát messze megelőzve a lelkiismereti és a vallásszabadság mellett állt ki. Ld. bővebben Grayling, A. C.: *Towards the Light. The story of the struggles for liberty and rights that made the modern west*. London: Bloomsbury 2007.

²⁰ Ateista, lázadt minden törvény és szokás ellen, franciául gúnyolta Kálvint és a reformátorokat, amellet botrányosan kocsmazott. Ld. Wolfgang Gericke: *Das Buch De Tribus Impostoribus*. Berlin 1982.

²¹ Stefan Zweig (*Harc egy gondolat körül*) írt drámai könyvet a témáról, amelyben rossz színben tünteti fel a reformátort. Szervét Mihály (1511–1553) 16. századi orvos, teológus, fizikus és humanista volt. Teológusként antitrinitarista nézeteket vallott, ez vezetett végül elítéltetéséhez és kivégzéséhez. Szervét 1529-ben járt Németországban és Itáliában V. Károly német-római császár gyóntatója kíséretében. Jelen volt VII. Kelemen megkoronázásán, illetve az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen. 1530-ban tíz hónapra Bázélbe utazott J. Oecolampadiushoz, és a helyi nyomdában dolgozott. 1531-ben Strassburgban Martin Bucerrel és Wolfgang Capitoval vitatta meg nézeteit, majd kiadta *De Trinitatis Erroribus (A Szentháromság tévelygéseiről)* című művét, amelyet a katolikusok és a reformátusok is istenkáromlóknak ítélték. 1532-ben írta a *Dialogorum de Trinitate (Beszélgetések a Szentháromságról)* és a *De Iustitia Regni Christi* című értekezéseit. Egy genfi francia nemes, Guillaume de Trie levele alapján Lyonban kihallgatta a katolikus inkvizíció. Szervét szerint Trie a levelet Kálvin sugallatára írta, de Kálvin tagadta ezt. Behörtönözték, ahonnan megszökött, így királyi rendelettel távollétében ítélték tüzhalálra. Ez után Genfbe utazott, talán azért, hogy megbuktassa Kálvint; mások szerint csak egy hónapig akart ott maradni, és Zürichbe készült. Augusztus 13-án elfogták, de nem vetették kínvallatás alá. Kálvin könyveket kölcsönözött neki, és a perében nem volt bíró. A katolikus inkvizíció kiadatását kérte a Vienne-i törvényszéktől, de a genfi kistanács úgy döntött: „írassék barátságos levél, hogy nem adjuk vissza, de kellő igazságot szolgáltatunk.” A per során Kálvin és Szervét írásban fejtették ki nézeteiket, a genfi kistanács kikérte a berni, zürichi, schaffhauseni és bázeli egyházak véleményét is. Eközben furcsa módon Szervét is vádat nyújtott be Kálvin ellen, amelyet azonban a tanács figyelmen kívül hagyott. 1553. október 26-án Genf kista-

közhiedelemmel szemben – Kálvin nem bíróként, hanem teológiai szakértőként vett részt. A pert követően a város vezetése elfogadta Kálvin János spirituális tekintélyét. Bár ő maga a városi tanácsnak soha nem lett tagja, jogi műveltségének köszönhetően olyan egyházi szabályzatot szerkesztett és fogadtatott el, amely 1555. január 24-től gyakorlatilag teljhatalommal ruházta fel. Hiába lázadtak ellene a libertinusok, ezt a lázadást május 16-án leverték, és vezetőiket letartóztatták. A városban kezdetét vette egyfajta „teokratikus uralom”, Kálvin uralma, de az egyházi konzisztórium soha nem lett azonos a város polgári vezetésével.²² Ez az egyedülálló uralom 1555-től 1564-ig tartott. Kálvin tulajdonképpen protestáns Rómává változtatta Genfét.

1555. augusztus 1-én megjelent *Evangéliumi harmóniája* (Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához), 1557. július 22-én pedig a *Genfi zsolnárokat* publikálta. 1559-ben alapította meg a Genfi Akadémiát, amelynek Teodor Béza lett a rektor. Ekkor kapta meg hálából a genfi állampolgárságot. Augusztus 1-én jelent meg az *Institutio* 5. kiadása. 1560-ban pedig a *Genfi Biblia* Kálvin jegyzeteivel és felügyelete alatt.

1564. február 6-án ment fel utójára Kálvin a Szt. Péter templom szöszékére. Hangját megerőltetve prédikált. Május 27-én halt meg, és végrendelete szerint jeltelen sírba temették el. *Ezékiel könyve 1–20* kommentárja már csak halála után jelent meg. Béza még ebben az évben megírta Kálvin életét, és kiadta *Józsue könyvének* kommentárját is.

Svájci reformátorok és a Biblia

Bár a Kálvin környezetében élő svájci reformátorok igen különböző egyéniségek voltak, és a térség humanista, politikai, kulturális és vallási mozgalmaiban igen különböző módon vettek részt, mégis közös bennük, hogy mindannyian humanisták voltak, mindegyikükre hatott a reneszánsz kor klasszikus kultúra iránti érdeklődése, mindannyian tanultak latinul, görögül, és a legtöbbjük valamilyen módon kapcsolatban állt Rotterdami Erasmusszal.

A humanista bibliamagyarázat még nem kapcsolódik közvetlenül a reformmozgalomhoz, számos katolikus művelője is van a főpapok között. Csak kettőt említünk: Cajetánt vagy más néven Tommaso de Viót²³ és Jacopo Sadoletót.²⁴ Az első Luther perében vett részt, a másik a genfi reformátoroknak írt levelet, és végül Kálvinnal pereskedett. Mindketten igen értékeset alkottak a bibliatudomány terén. (Személyes véleményem, hogy ha Erasmusszal együtt vezették volna a katolikus megújulást, nem egyházzsuzsákadás, hanem csak kulturális paradigmaváltás lett volna az eredménye.)

nácsa a következő ítéletet hozta: „Szervét ítéltsék arra, hogy a Champel mezejére vigyék, ott elevenen megélessék; holnap hajtsák végre és könyveit is égessék el.” Kálvin és több lelkésztestvére kard általi halálra szerette volna változtatni az ítéletet, de sikertelenül tiltakoztak.

²² Kálvin szerint, ha keresztény módon gondolkodunk, annak meg kell látszani az egyházközség életében is. Vö. Cardier, J.: *Kálvin. Egy ember Isten igájában*. Ref. Sajtóosztály, Budapest 1980, 124.

²³ Tommaso Cajetan de Vio Cardinal (1469–1534) dominikánus szerzetes, Aquinói Tamás szakértője, reformer bíboros, a nemzeti nyelvű liturgia támogatója. Leginkább az 1517-es, Lutherrel folytatott vitájáról ismert.

²⁴ Jacopo Sadoletto (1477–1547) Ferrarában tanult irodalmat, jogot és filozófiát, s itt került baráti kapcsolatba Pietro Bemboval. 1502-től Rómában élt, 1513-ban X. Leó pápa közvetlen munkatársa, 1517–1544 között pedig a franciaországi Carpentras püspöke volt. A konzervatív körök Ágoston és Pelágus nézeteinek összehangolása, valamint modernizmusa miatt vádolták a tridentini zsinaton. Cicerót és Vergilius-t tartotta eszményképének. Bibliakommentárt is írt: *Commentarius in epistolam S. Pauli ad Romanos*. Lyon 1535.

Érdekes, hogy a késői utókor elsősorban nem tudományos teljesítményeik alapján ismeri az alábbi kutatókat, hanem inkább a szerint, hogy mennyire bonyolódott bele a reformáció dogmatikai és egyháztani vitáiba. Ebben a dolgotban nem térünk ki munkásságuk részleteire, nem elemezzük a hitvitákban való részvételüket sem, csak a Bibliához kapcsolódó írásaikra összpontosítunk. Ők a Biblia ősbibliai szövegeit kutatták, és pedig a múlt hagyatékának felevenítése és az antik kultúra iránti érdeklődésük következtében. Vagyis nemcsak a latin szöveget korrigálták, hanem visszanyúltak az Ószövetség héber szövegéig.²⁵ Nézetük jó részét pedig az új találmány, a könyvnyomtatás segítségével terjesztették széles körben. Amit tehát gondoltak és leírtak, azt Rómában, Velencében, Párizsban és Oxfordban, vagyis a kor minden jelentős egyetemi városában hamarosan megismerték és használták is, főleg azért, mert jórészt mindnyájan latinul írtak.

Ulrich Zwingli (1484–1531) inkább csak beszédeiben kommentálta a Bibliát, sok esetben Erasmus stílusában.²⁶ Nem tett olyan éles különbséget az evangélium és a törvény között, mint Luther, ezért számára a *Jakab levele* sem volt problematikus. Hatással volt Kálvinra is. Legvitatottabb tézise: az utolsó vacsorai kenyér szimbolikus értelmezése, ám élete végén megváltoztatta nézetét és sokkal közelebb került Luther álláspontjához.

Johannes Oecolampadius (1482–1531) Erasmus német tanítványa volt, aki nagy segítséget nyújtott mesterének az Újszövetség görög szövegének 1516-os kritikai kiadásában. 1523-tól a Szentírás tanára volt Bázelenben.²⁷ Az eucharisztiairól szóló elképzelését a *Marburgi disputáció*ban védte meg 1529-ben. *János 1. leveléhez* és a *Római levélhez* írt kommentárt. *Aggeus* és *Malakiás próféta könyveit* Erasmus és Reuchlin irányvonalát követve magyarázta.

Pelikan, Konrad (1478–1556) eredetileg minorita szerzetes volt, akit Tübingenbe küldtek tanulni. Itt került Paul Scriptoris (kb. 1460–1505)²⁸ hatása alá. Elzászban megismerkedett Paul Pfeddersheimerrel, aki egy héber kódexet ajándékozott neki. Miután 1500-ban Reuchlinnal is találkozott, ez indította arra, hogy héberül tanuljon. Kitérő hebraistává nőtte ki magát. Ő az első keresztény, aki héber nyelvtant írt (1504-ben). 1502-ben lektor lett Bázelenben, 1508-ban pedig Rufachban, ahol tanítványai között találjuk Sebastian Münstert. 1511-ben a pforzheimi kolostor vezetője lett. Itt találkozott Wolfgang Capitoval; mindketten kételkedtek az oltáriszentségben. 1519-ben, Bázelenben állt át a reformáció lutheránus irányzatához, de hamarosan ők is kiközösítették. 1524 és 1526 között az Ószövetség professzora volt az egyetemen és nyomdát vezetett. Közben Zwinglitől feladatot kapott, ami Zürichbe szólította. 1530-ban kezdett dolgozni a *Commentaria Bibliorumon*. Ez a hétkötetes kommentár az Ó- és Újszövetséghez alapmű volt a reformáció korában.²⁹ Foglalkozott az apokrifokkal is.

²⁵ Pelikan, J.: *The Reformation of the Bible – The Bible of the Reformation*. Yale UP, New Haven 1996.

²⁶ Svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója. Művei először 1545-ben, majd 1581-ben jelentek meg. Vö. Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2008. Potter, G. R.: *Zwingli*. Cambridge UP, Cambridge 1976.

²⁷ Staehelin, E.: *Das theologische Lebenswerk Johannes Oekolampads*. Heinsius, Leipzig 1939 (reprint: Johnson, New York, London 1971).

²⁸ Német katolikus teológus és bölcselelő (1460–1505), ferences szerzetes, a reformáció egyik szellemi előkészítője. Fő művei: *Lectura Fratris Pauli Scriptoris Ordinis Minorum de observantia quam edidit declarando subtilissimas Doctoris subtilis sententias circa Magistrum in primo libro*. Tübingen 1498. *Carpi*. 1506.

²⁹ *De modo legendi et intelligendi Hebraei*. 1504. *Commentario Bibliorum: 1. Commentaria Bibliorum et illa brevia quidem ac catholica*. 1532. 2. *In quo continetur historia sacra, prophetae inquam priores, libri videlicet Josue, Judicum,*

Vermigli, Pietro Martyr (1500–1562) olasz származású tudós volt, eredetileg ágostonrendi szerzetes, majd apát. A pádovai egyetemen tanult. 1526-ban szerzett teológiai doktori fokozatot. Élete derekán Svájcban telepedett le, 1556-ban Zürichben lett a héber nyelv professzora.³⁰ Remekül szónokolt. Gasparo Contarini³¹ bíboros ajánlására III. Pál pápa tanácsadója lett. Részt vett a Worms-i megbeszélésen (1540). Később Nápolyba távozott, ahol az ágostonrendi kolostorban már ismerték a spanyol reformátor, Juan de Valdes mozgalmát. Megismerkedett a reformátorokkal, többek között Martin Bucerrel, akire nagy hatást gyakorolt, és Ulrich Zwinglivel. 1542-ben csatlakozott a reformációhoz. A Caraffa vezette inkvizíció elől az Alpokba menekült. Strassburgban megismerkedett Cranmer oxfordi püspökkel, majd Angliába távozott. Oxfordban írt magyarázatot a *Római levél*hez és az *1. Korinthusi levél*hez, valamint az *Ószövetség* könyveihez. Számos műve (110) nyomtatványként jelent meg. Jelentős részük bibliakommentár. Életében csak a *Korinthusi levél*hez, a *Római levél*hez és a *Bírák könyvé*hez írt kommentárja jelent meg. A *Teremtés könyvének*, a *Sírmaknak*, *Sámuel 1. és 2. könyvének* és a *Királyok két könyvének* kommentárjai csak jóval később.

Módszere a reneszánsz kommentárokéval hasonló: az eredeti szövegből indult ki, majd más szövegekre való hivatkozásokkal világította meg az adott hely értelmét. Kommentárjai sok klasszikus irodalmi utalást is tartalmaznak, nyelve világos és könnyen érthető. Módszerére nagy hatással volt Augustinus.

Musculus, Wolfgang (1497–1563) szegény kádármester fia volt, a bencéseknel tanult, és kezdetben az egyházzene iránt is érdeklődött. 1527-ben priornak választották, de a lutheránus hit iránt tanúsított szimpátiája miatt még ebben az évben elhagyta a kolostort. Strassburgba ment és az év végén megházasodott. Megélhetését takácsmesterségből fedezte. Előbb Luther követője volt (1518), majd Strassburgban (1527) együtt dolgozott Bucerrel. Később Augsburgban is (1531) és Bernben is (1549) működött. Eredeti héberből magyarázta a *Teremtés könyvét*, a *Zsoltárokat*, *Ézsaiást*, majd *Máté* és *János evangéliumát*, és *Pál levele*hez is írt magyarázatokat.³² Kommentárjaiba doktrinális következtetéseket is foglalt, éspedig a középkori exegéták stílusában. Olyan reformátor volt, aki filológusként teremtett kapcsolatot a középkori exegézis és a reformáció bibliamagyarázata között.

Bibliander, Theodor (1504–1564) református teológus és orientalista. Iskoláit Zürichben végezte Oswald Myconiusnál, majd 1526-tól héber tanulmányokat folytatott Bázelen, Konrad Pellikan irányítása mellett. Zwingli követője lett, 1527-ben Liegnitzben vezette a főiskolát. 1531-ben, Zwingli halála után az Ószövetség professzora lett Zü-

Ruth, Samuelis, Regum & ex Hagiographis. 1533. 3. *In hoc continentur Prophetiae posteriores omnes, videlicet Sermones Prophetarum maiorum, Isaiæ, Jeremiae, Ezechielis, Danielis minorum Duoecim.* 1534. 4. *In quo continentur scripta reliqua, quae vocant Hagiographa, libri videlicet, quinque, Job, Psalterium, Parabola, Ecclesiastes & Cantica Salomonis.* 1534. 5. *In quo continentur omnes libri verteris instrumenti qui sunt extra canonem Hebraicum, perperam Apocryphi, rectius autem Ecclesiastici, libri singuli, Ezrae, duo, Machabaeorum duo, cum fragmentis Danielis & Esther.* 1537. 6. *In sacrocanta quatuor evangelia et apostolorum acta.* 1537. 7. *In omnes Apostolicas epistolas, Pavli, Petri, Jacobi, Joannis et Judae.* Zürich 1539. *Index Bibliorum.* 1537.

³⁰ Peter M. (ed.): *Sacred Prayers drawn from the Psalms of David.* Thomas Jefferson UP, Kirksville: 1996. Anderson, W. M.: *A Bibliography of the Works of Peter Martyr Vermigli.* MO, Kirksville 1990.

³¹ Olasz katolikus teológus, diplomata, politikus, 1535-től bíboros, a Tridenti Zsinat és a katolikus megújulás egyik előkészítője (1483–1542).

³² *Commentarii in Epistolam Pauli ad Romanos et Corinthos.* Wittenberg 1542. *Commentarii in Matthaeum et Joannem.* Basel 1548. *Enarrationes in totum Psalterium, et in Esaïam.* Basel 1551. *In decalogum explanation.* Basel 1553. *Commentarii in Genesim.* Basel 1554. *Loci communes recogniti.* Basel 1555.

richben. Fő témája volt az isteni kegyelem pogányok közötti működése. 1543-ban egy Korán-kiadást is szerkesztett.³³ Predestinációs tana miatt Myconius és Pietro Martyr Vermigli támadta. Konrad Pellikannal készítette el bibliafordítását. Sajnos, viszonylag fiatalon halt meg pestisben.

*Bullinger, Henrich*³⁴ (Bremgarten, 1504 – Zürich, 1575) 1519-ben Kölnben tanult. 1521–22-ben az egyházatyák és a Biblia tanulmányozása közben ismerkedett meg Luther *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium* és Philipp Melanchthon *Loci communes* című írásaival. 1522-ben magiszterként tért vissza Bremgartenbe, 1523-ban a cisztercita kolostor iskolájában tanított. Tanította az Újszövetséget is, s a szerzeteseknek Melanchthon műveiből is tartott előadást. A reformáció 1526–27-ben érte el a környéket.³⁵ 1528-ban a hauseni csatolt kolostorban is tartott előadásokat. Ugyanebben az évben elkísérte Zwinglit a berni disputára. 1529-ben megismerte Bremgarten dékánját és az egész konventet evangélikussá tette. Ezért elveszítette állását és Zürichben keresett menedéket. Élettársa, majd felesége, Anna Wiederkehr egy gazdag molnár leánya volt, így Zürichben városi tanácsnok lett. Mivel az evangélikus párt Bremgartenben is győzött, egyszer saját hazájában is prédikálhatott (1529).

Zwingli halála után megválasztották lelkésznek. 1531-ben újraszervezte a svájci egyházat. Fáradhatatlan szervező és prédikátor volt. 1532-ben Leo Judaevel elkészítette a prédikátorok és a szinódusok szabályzatát, amelyet csaknem 300 évig változatlanul használtak. 1536-ban Oswald Myconiusszal és Johann Jakob Grynäusszal kidolgozta az első *Helvét hitvallást*, vagy más néven: a *Confessio Basileensis posteriort*. 1549-ben megteremtette az egyetértést Genf és Zürich között az úrvacsoratan tekintetében. 1562-ben bevezette a magángyónás intézményét. 1566-ban III. Friedrich pfalzi fejedelem támogatásával kihirdette a *Confessio Helvetica posteriort* mint a hivatalos hitvallást. Bár kezdetben Zwingli követője volt és halála után folytatta is munkáját, a predestináció kérdésében egyre közelebb került Kálvin nézeteihez. Az egyház és az állam szétválasztását szorgalmazta. Kommentálta az összes újszövetségi levelet (1525–27) és a *Jelenések könyvét* is (1557). Levelein keresztül számos fontos személlyel ápolt barátságot, például VIII. Henrik és VI. Edward angol királlyal, Lady Jane Grey-jel, I. Erzsébet angol királynővel, II. Kriszten dán királlyal és I. Fülöp hesseni fejedelemmel is.³⁶

Estienne, Robert (Stephanus) (1503–1559). 1539-ben I. Ferenc francia király nevezte ki a latin és héber nyelvű művek udvari nyomdászává. Mivel nagy tiszteletnek örvendett, 1540-től ő lett a görög művek nyomdásza is.³⁷ 1541-ben megbízták, hogy Claude

³³ *Institutionum grammaticarum de lingua Hebrae liber unus*. Zürich 1535. *De optimo genere grammaticarum Hebraearum*. Zürich 1542. *Machumetis doctrina ipseque Alcoran*. Zürich 1543. *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius*. Zürich 1548. *Temporum supputatio partiouque exactor*. Zürich 1558.

³⁴ Életének legjobb összefoglalói: Blanke, F.: *Heinrich Bullinger: Vater der reformierten Kirche*. TVZ, Zürich 1990. Opitz, P.: *Heinrich Bullinger als Theologe, eine Studie zu den „Dekaden“*. TVZ, Zürich 2004.

³⁵ Szentírást magyarázó műveinek jó része kommentár: Campi, Emidi; Wälchli, Philipp (Eds.): *De scripturae sanctae autoritate deque episcoporum institutione et functione (1538)*. TVZ, Zürich 2009. Beszédci: Opitz, Peter (Ed.): *Heinrich Bullinger Werke: Sermonum Decades quinque, de potissimis Christianae religionis capitibus (1549–1552)*. TVZ, Zürich 2007.

³⁶ Levelezése 10 kötetben jelent meg: Hans Ulrich Bächtold – Rainer Henrich (Bearb.): *Heinrich Bullinger, Briefwechsel. Ergänzungsband A: Addenda und Gesamtregister zu Band 1–10*. TVZ, Zürich 2004.

³⁷ Martin, Henri-Jean: *Le temps de Robert Estienne*. In: *Histoire de l'édition française, vol. 1*. Paris 1982, 230–235. Schreiber, Fred: *The Estiennes: An Annotated Catalogue of 300 Highlights of Their Various Presses*. E. K. Schreiber, New York 1982.

Garamond görög betűivel nyomtatott könyveket szállítson a királyi könyvtárnak.³⁸ Sajtó alá rendezte számos ókori görög és római szerző írásának első kiadását is. A Sorbonne professzorainak intrikái miatt 1550-ben Genfben költözött. A család párizsi nyomdáját öccse, Charles vitte tovább, aki főleg íróként szerzett magának hírnevet Franciaországban. Robert Estienne leghíresebb munkája az 1551-ben, Genfben megjelent görög nyelvű Ótestamentum, amelyben először alkalmazta a szöveg versek szerinti tagolását. Erasmus Újszövetségének 1550-es, nagy kritikai apparátussal ellátott kiadása is az ő munkája, amelyet 1633-ban *Textus Receptus*ként adtak ki.

Augustin, Marlorat du Paquier (1506–1562) Kálvin tanítványa. 1559-től a roueni közösség vezetője. 1561-ig végigkommentálta a teljes Újszövetséget; munkáját később angolra is lefordították. Magyarázatokkal látta el a *Teremtés könyvét* (1561), az *Énekek énekét* (1562), *Ézsaiás* (1564) és *Jób könyvét* (1585), s kiadott egy latin konkordanciát is.

Mint látjuk, a svájci reformátorok jó része személyes kapcsolatba került Kálvinnal, aki nemcsak jól ismerte munkásságukat, de fel is használta eredményeiket. Megszületett a Biblia kritikai szövegének nyomtatott, s így sokak számára elérhető változata, és nemcsak latinul, hanem héberül és görögül is. Sőt: az ókeresztény irodalom nyomdai megjelenítése által hozzáférhetővé váltak a régi korok szövegmagyarázóinak munkái is.

Kálvin bibliakutatása és bibliaoktatása

Kálvin oktatási és filológiai terveiben is kiemelten szerepelt a Biblia. Egyetemi előadásokon és templomi prédikációkban versről versre magyarázta az *Újszövetség* csaknem minden könyvét,³⁹ kivéve a *Jelenések könyvét*. Foglalkoztatta a szisztematikus teológia, ebbéli nézeteinek foglalata az *Institutio*. A szakirodalom ugyan nem ért egyet a műfaji besorolását illetően, egyesek dogmatikus műnek tekintik, mások szerint bevezetés a Biblia tanulmányozásához, tehát egyfajta bibliai hermeneutika,⁴⁰ ez azonban nem von le semmit az értékéből.

Közreműködött a Biblia nemzeti nyelvű fordításában is, és előszót is írt hozzá. Ezen kívül egyházi rendelkezéseket fogalmazott, imádságoskönyveket adott ki, s mindezek mellett kiterjedt levelezést is folytatott. Bibliamagyarázatainak áttekintésére álljon itt egy összefoglaló táblázat időrendi sorrendben:

³⁸ Ő nyomtatta Dio Cassius, Caesarai Eusebius, Cicero, Sallustius, Julius Caesar, Justinus mártír, Szókratész stb. műveit, Erasmus görög Újszövetségének kritikai kiadását 1546-ban, 1549-ben, 1550-ben és 1551-ben, utóbbit Genfben is.

³⁹ Parker, T. H. L.: *Calvin's New Testament Commentaries*. SCM, London 1971. Parker, T. H. L.: *Calvin's Old Testament Commentaries*. T and T Clark, Edinburgh 1986. Szintén Parker adott ki egy használható bevezetőt a témában: Parker, T. H. L.: *The Oracles of God: An Introduction to the Preaching of John Calvin*. James Clarke Company, Cambridge 2002. A másik klasszikus: Kraus, H. J.: *Calvin's Exegetical Principles*. In: *Interpretation* 31 (1977). 8–18. Meghatározó mű: Gánóczy, A. – Scheld S.: *Die Hermeneutik Calvins: geistesgeschichtliche Voraussetzungen und Grundzüge*. F. Steiner, Wiesbaden 1983.

⁴⁰ 1539-ben az *Institutio*hoz írt levelében maga írja, hogy nem akar hosszas dogmatikai vitaközvetésekbe bocsátkozni. 1559-ben a bevezetőben ezt írja. „Mert azt hiszem, a vallás teljes egészét felöleltem itt, [...] hogyha valaki jól megtanulja, nem lesz nehéz számára annak megállapítása, hogy mit kell keresnie a Szentírásban és annak tartalmát milyen célra kell fordítania. Tehát mintegy megegyengetően az utat, ha ezután Szentírás-magyarázatokat adok ki, mivel nem lesz szükségem arra, hogy hitcikk felől hosszú előadást tartsak s a bizonyító helyekre is kitérjek, mindig röviden végzek azokkal.”

<i>Könyv</i> <i>Latin (L)/francia (F)</i>	<i>Kommentár</i> <i>Latin (L)/francia (F)</i>	<i>Prédikáció</i> <i>francia (F)</i>	<i>Előadás (E)/</i> <i>konferenciabeszéd (kb.)</i>
Róm (L)	1540	1550	
Júdás (F)	1542		
1Pt (F)	1545		1549 (kb.)
2Pt (F)	1545		1549 (kb.)
Júdás (F)	1545		1549 (kb.)
1Kor	1546	1555–7	
2Kor (F)	1547, 1548 (L)	1557	
Gal (L)	1548 (F)	1557–8	1562–1563 (kb.)
Ef (?)	1548	1558–9	
Fil (?)	1548		
Kol (?)	1548		
1Tim (L,F)	1548	1554–5	
2Tim (L,F)	1548	1555	
Tit (F)	1549, 1550 (L)	1555	
Zsid (L)	1549 (F)	1549	1549 (kb.)
Júdás (F)	1549–		
1Thessz (L)	1550	1554	
2Thessz (L)	1550	1554	
Ézs (L)	1551	1556–9	1549 (E)
Filem (L)	1551		
Jak (F)	1551		1549 (kb.)
1Jn (F)	1551		1549 (kb.)
ApCsel a. (L)	1552 (F)	1549–54	
Jn (L)	1553 (F)		1550–
1Móz (L)	1554 (F)	1549–54	1551 (E)
ApCsel b. (L)	1554 (F)	1549–54	
Jób (?)	1554–5	1554–5	
Szinoptikus Evang.	1555	1559–64	1553 (kb.)
Katolikus levelek (L)	1556 (F)		1549–50
Zsoltárok (L)	1557 (F)	1549–54	1552 (E), 1555 (kb.)
Pál levelei és Zsid – revideált (L)	1557		
Kispróféták (L)	1559, 1560 (F)	1550–52	1557 (E)
Ézs (2.) (L)	1559	1556–59	
Bír (L)	1561	1561	
Dán (L)	1561, 1562 (F)	1552	1559–60 (E)
1Sám (L)	1561–2	1561–2	
2Sám (L)	1562–3	1562–3	
Jer (L) 1563	1565 (F) nem Kálvintól	1549–50	1560–62 (E)
Síralmak	1563	1550	1562 (E)
1Kir	1563–4	1563–4	
1Móz (L)	1564 (F)		1559 (kb.)
2Móz (L)	1564		1559 (kb.)
3Móz (L)	1564		1560 (kb.)
4Móz (L)	1564		1561 (kb.)
5Móz (L)	1564	1555–1560	1562 (kb.)
Józs (F)	1564 (L)		1563 (kb.)
Ez 1–20 (L)	1565 (F) post-humus	1552–54	1563–64 (E)
Ézs (2.)	1572 (F) nem Kálvintól		

A táblázat azt mutatja, hogy bibliamagyarázatait az újszövetségi levélirodalommal kezdi, az evangéliumokkal folytatja, és csak később tér rá az Ószövetségre: a Tóra, a történeti könyvek, végül pedig a próféták magyarázataira (Ezékiel könyvének 20. fejezetéig). Ebben az az újdonság, hogy az ószövetségi könyveket is az igehirdetés szolgálatába állította, és ezeket is a keresztyény szakrális szöveghez hasonlóan magyarázta.

Kálvin magyarázatai rövidek, lényegretörők, és éles meglátásai vannak.⁴¹ Exegéziseiben egyrészt a libertinistákkal, másrészt a katolikusokkal vitatkozott, de számos helyen protestáns kollégáival is.⁴² Elsősorban azért, mert úgy vélte, hogy sem a római irányzat, sem a protestánsok nem birtokolhatják az „Ige megértésének lelkét a Szentírás igéjétől függetlenül”. Elvetette a lutheri *Sacra Scriptura sui ipsius interpretes* elvet, azaz hogy az Írást önmagával lehet értelmezni, vagyis egyik hellyel a másikat. Melanchthon magyarázatát túlságosan tudományosnak ítélte, Bullinger stílusát jobban szerette, mert az „könnyed”. Leginkább Bucer magyarázata tetszett neki.⁴³ Kálvint főleg a Szentírás és az egyház kapcsolatának kérdése izgatta.⁴⁴ A zsinatok és az Írás tekintélye szükségképpen ütközik írásaiban, mert bár tisztelte a régi zsinatok tekintélyét,⁴⁵ a Krisztusét mindenek fölé helyezte.

Kálvin mindig az író szándéka és a történelmi körülmények fényében magyarázta a textusokat. Alapjaiban arisztotelianus gondolkodása erős humanista befolyás alatt állt. Ez megmutatkozik már Ciceró-magyarázataiban is,⁴⁶ de különösen Seneca-kommentárjában feltűnő, ahol külön ügyelt arra, hogy az antik filológia és retorika szabályait kövesse. A neo-platonikus szövegmagyarázatban a bölcselkedés és az oktatás szándéka erőteljesebb, mint az arisztotelésziben. Erre a módszerre alapozta a teológiai reflexióit is. Elsősorban tehát az író gondolkodását kell megérteni (*mens scriptoris*), és ebből kell kiemelni a kérügmátikus tanítást, anélkül, hogy azonnal aktualizálnánk a szöveget.

A táblázatból az is kiténik, hogy exegetikai művei kétféle hallgatói közeg számára születtek. Egyrészt latin nyelvű előadások voltak a Genfi Akadémián,⁴⁷ másrészt temp-lomi igehirdetések, francia nyelvű prédikációk a Szt. Péter templomban.

Mivel a reformátor heti beszédeit az Ószövetség egy-egy szövegrészletének szentelte, kiszámítható, hogy 1549-től kb. 2000 ószövetségi témájú beszédet mondott. Ezeket jó-

⁴¹ Kálvin hermeneutikájának igen értékes összefoglalója: Gánóczy, S.: *Kálvin Hermeneutikája: Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997. A továbbiakban ezt a művet dolgozatomban egyik vezérfonalának tartom.

⁴² Gánóczy: *i. m.* 55.

⁴³ Vö. Kálvin J.: *A Római levél magyarázata*. Ford. Rábold Gusztáv és Nagy Barna. Budapest 1954. XIV. Előszó.

⁴⁴ Kálvin J.: *A keresztyén vallás rendszere*. Ford.: Ceglédi Sándor és Rábold Géza. Pápa 1909, IV. 8–9.; 428–443., a zsinatok tekintélyéről ld. 9. pontot; 443–445. (A továbbiakban: *Inst.* A könyv és fejezetszám, illetve alpont után az oldalszámot is megjelölöm.)

⁴⁵ *Inst.* IV. 9.; 443.

⁴⁶ Mathurien Cordier (1480–1564) és Simon Grynaus (1493–1541) alapján beszél a magyarázat esetében a világosság princípiumáról.

⁴⁷ A genfi iskola (1535) kollégiumból és akadémiából állott, az előbbi az utóbbi előkészítője volt, Kálvin életében csak a teológiai oktatás épült ki a lelkészek számára. Rosetus Mihály szerint szerette volna jogi és orvostudományi oktatással is bővíteni. A kollégium első rektora Teodor Béza volt, az ünnepélyes megnyitó pedig 1559-ben történt meg. Az oktatás reggel 6-tól délután 4-ig tartott. Szombaton 3–4-ig *Lukács evangéliumát* olvasták görögül a másodévesek, de a délelőtti oktatást mindig a héber professzor kezdte. A heti óraszám 27 volt. Vö. részletesen Pataky L.: *Kálvin János valláspedagógiája*. Debrecen 1935, 45–46.

részt gyorsírók rögzítették,⁴⁸ leginkább Denis Raguenier, az a francia menekült, akinek Kálvin a leveleit is diktálta egy ideig. Egyes adatok szerint Genfben 4000 igehirdetés fűződik Kálvin nevéhez, amelyeknek csak kis része maradt fenn, kb. 38%,⁴⁹ azaz 1 542 prédikáció. Ezek közül 873-at a *Calvin Opera*, 442-öt a *Supplementa Calviniana* közölt.

Kálvin hermeneutikai gondolatait az *Institutió*ban rögzítette. Azt mondja, hogy a Szentírás

„[...] tanulatlan s majdnem póriás egyszerűsége nagyobb tiszteletet gerjeszt magára iránt, mint bárminemű ékesszólás[...].”⁵⁰

Vallja, hogy az istenismeret kérdésében a Biblia az egyedüli igazságra vezérlő kalauz:

„[...] a Szentírás Istennek egyébként zavaros ismeretét elméinkben összegyűjtén, a homályt elűzvé, tisztán mutatja nekünk az igaz Istent.”⁵¹

A Szentírással való foglalkozás szükségességének érveit pedig így támasztja alá:

„Pál a harmadik égbe ragadtatva sem szűnt meg a törvény és a próféták tanulmányozásában előbbre haladni, minthogy Timotheust, a kiváló képességű tudóst is buzdítja (1Tim 4,12).”⁵²

Az Ószövetség hasonló az Újszövetséghez, hiszen „az atyák szövetsége [...] lényegében ugyanaz” (2,10), és az izraeliták is a halhatatlanság után vágódottak. A szövetség nem érdemeiken, hanem egyedül az elhívó Isten irgalmára alapult.⁵³ Ennek a meggyőződésének lett a következménye, hogy alkalmazta a *lectio continuat*, vagyis nemcsak az Újszövetséget, hanem az Ószövetség könyveit is magyarázta a szószéken. Már Ágoston is tanította, hogy az Ószövetség Krisztusra vezérlő kalauz („az Újszövetség el van rejtve az Ószövetségben, s az Ó ki van jelentve az Újban [...]”),⁵⁴ a középkorban mégis az a nézet szilárdult meg, hogy az Ószövetségben nincs semmi spiritualitás, s ez csakis az Újban lelhető fel.

Bibliai nyelvek és szövegkritika

Kálvin igényes volt a bibliai szövegkritika tekintetében; megkövetelte a héber, a görög és a latin nyelv ismeretét. A görög nyelvet Melchior Rufus Volmártól (1497–1560) tanulta 1529–30 között. Nevét meg is említi a 2. *Korinthusi levél* kommentárjának ajánlásában. Majd 1531–32-ben Guillaume Budétól tanult görögöt, akitől a nyelven kívül politikai filozófiát is tanult; de Pierre Danés-től, valamint Martin Bucertől (1491–1551) is. A német protestánsok ez utóbbit tartják a legműveltebb és a legokosabb reformátornak. Kálvin tőle is átvett hermeneutikai elveket. Héber nyelvre Franciscus Vatablus (1485–1547) tanította, aki a hebraisztika megújítója volt, és talán Gerard Roussel (1500–1550) is, aki annak ellenére, hogy később is kapcsolatban volt Kálvinnal, meg-

⁴⁸ Gagnebin, B.: L’histoire des manuscrits des sermons de Calvin. In: Barrois, G. A. (ed.): *Supplementa Calviniana II*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1961, XIV–XXVIII.

⁴⁹ A gyorsírással lejegyzett beszédek kéziratának egy részét elárverezték.

⁵⁰ *Inst.* I. 8,1.; 75.

⁵¹ *Inst.* I. 6.; 64.

⁵² *Inst.* I. 9.; 85.

⁵³ *Inst.* II. 10.; 410.

⁵⁴ Augustinus: *Quaestiones in Heptateuchum* 2,73: CCL 33, 106 (PL 34, 623). A II. Vatikáni Zsinaton újra megerősítették ezt az egyházi tanítást. Vö. II. *Vatikáni Zsinat: Dei Verbum dogmatikus konstitúció*, 16.

maradt katolikusnak. Leginkább Wolfgang Capito (1487–1541),⁵⁵ Strassburgban pedig Sebastian Münster (1489–1552)⁵⁶ és Johannes Oecolampadius (1482–1531), Erasmus közvetlen munkatársa buzdította a héber nyelvi ismeretek elsajátítására.

Akárcsak a többi reformátor, Kálvin is elutasította a kanonizált Vulgata-fordítást,⁵⁷ mégis sok helyütt idézi a szöveget; Jeromost pedig, mint keleten élt embert, a bibliai földrajz hiteles tolmácsolójának tartotta. Kálvin idejében (1519–1560) mintegy 29 görög nyelvű Újszövetség jelent meg.⁵⁸ Úgy tűnik, hogy a *Rómaiakhoz*, a *Korinthusiakhoz* és a *Tituszhoz írt levelek* kommentálásakor a Collinaeus-féle szöveget (1534) követte, amely jobb volt az Erasmus és a Compluten-féle kiadásnál is. Az 1548 után megjelent kommentároknak pedig Erasmus és Robert Stephanus 3. és 4. kiadását követte. Az utóbbi tanácsadója is volt Genfben 1550-től.

Kálvin jó kritikai érzékét és elfogulatlanságát mutatja, hogy néha mégis a Vulgata szövegét követte, ha azt ítélte a legmegfelelőbbnek. Erasmusra 148-szor hivatkozik, ebből 18-szor egyetértőleg, 44-szer viszont elutasítólag.⁵⁹

Fogalomtisztaításai kiterjedtek a héber háttér magyarázatára is. Az eltérő fordításokat csak négy alkalommal használta eltérő dogmatikai tételek megalapozására – az elégtétel-
lel, az úrvacsorával és az egyházzal kapcsolatban. Módszertani és illetékességi hiányosságokra hivatkozva ítélte el a Tridenti Zsinat Vulgatával kapcsolatos határozatát.⁶⁰

Miután már az ókeresztény atyák is fontosnak tartották, hogy az eredeti nyelvekből magyarázzák a Szentírást, Kálvin még a *Septuaginta* szövegének a használatát is kifogásolta. Bár elvi megfontolásai a *Vulgata* ellen szólnak, újszövetségi magyarázataiban mégis e mellett döntött 80 esetben, éspedig Erasmus szövegével szemben.⁶¹ Ószövetség magyarázatánál figyelembe vett számos zsidó glosszát is, ezenkívül Rabbi Jonathan⁶² és David Kimchi (1160–1235)⁶³ rabbik targumait is használta. A 26 éves Kálvin tudományos tekintélykérdésnek tekintette, hogy Erasmusszal is vitatkozzék, s hogy bemutassa a héber szövegben való jártasságát is; viszont a rabbinikus tekintélyeket is mellőzte esetenként, és a Vulgata szövegét tekintette hitelesebbnek az ókori atyák exegézisénel.

⁵⁵ Német reformátor, prédikátor és egyházszerző, a protestáns egység szószólója. Jelentős, Erasmus humanista körének szemléletén felnőtt biblikus volt; ebben a tekintetben különösen héber grammatikája érdemel említést: *Institutiuncula in Hebraeam linguam*. Froben, Basel 1516. *Hebraicarum institutionum libri duo*. Froben, Basel 1518. *Hebraische Grammatik*. Basel 1518.

⁵⁶ Eredetileg ferences szerzetes, Konrad Pellikan és Elija Levita tanítványa. 1524-től a heidelbergi egyetem héber professzora, 1529-től Bázelen tanár. 1528-ban lesz protestáns. Héber grammatikái az 1520-as évektől jelentek meg. Latinra fordította Elija Levita nyelvtanát és a 613 rabbinikus szabályt, a zsidó történeti munkák közül a *Joszippot* és a *Széder Olámot*. Fontos műve a *Hebraica Biblia* (Bázel 1534–1535) és latin–görög–héber szótára (1530).

⁵⁷ Bár a Vulgata-kiadás számos korrekciót élt meg. Vö. Benyik Gy.: A Vulgata latinjától a héber és a görög kritikai szövegig. (A Biblia szövegének kutatása a korareneszánszban). In: *Út, Igazság, Élet. Biblikus tanulmányok*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2009. 9–21.

⁵⁸ Gánóczy: *i. m.* 76.

⁵⁹ Uo. 77.

⁶⁰ Ld. részletesen *Acta Synodi Tridentinae cum Antidoto*, 1547.

⁶¹ Gánóczy: *i. m.* 78.

⁶² A Kr. u. 2. században élt rabbi a tannaiták egyik leghíresebb képviselője.

⁶³ Középkori rabbi Provanceból. Egy héber szótár, nyelvtan és több exegetikai munka szerzője. A *Teremtés*, a *Krónikák*, a *Zsoltárok* és a *Próféták könyve*hez készített kommentárt. Zsoltár-kommentárját a magyar fordító, a szombatos Péchi Simon is használta.

Irodalmi és teológiatörténeti utalások

Tudománytörténeti érdekesség, hogy Kálvin előszeretettel idézte az antik latin és görög történetírókat.⁶⁴ Feltűnően sokat idézte Josephus Flaviust (60-szor, talán a Frobe-féle kiadás alapján). Az ókeresztény egyházatyák közül leginkább Eusebiusra hivatkozott, bár azzal nem értett egyet, hogy Lukács lenne Pál evangéliumának a szerzője.⁶⁵ Jeromost a palesztinai földrajz szakértőjeként tartotta, de amikor Pál római tartózkodásának kérdését taglalja, ellentmondott neki. Szívesen idézte Papiasz, Tertullianus, Hüppolütosz, Órigenész, Cyprianus, Lactantius, Apollinarisz, Ambrosius, Khrüszosztomosz és természetesen Augustinus nézeteit, esetenként kommentárjait.⁶⁶ Igen mostohán bánt viszont a középkori zsinatok szövegeivel és kommentátorok írásaival: szinte soha nem idézte őket. Még Aquinói Tamást is feltűnően mellőzte.⁶⁷

Kortársai nézeteit is nagyon jól ismerte, sokat vitatkozott is velük. Sokszor idéz többek között Guillaume Budé (1467–1540) királyi görög szakértőtől, Martin Bucertől és Luther Mártontól. Úgy tűnik tehát, hogy elsősorban – és érthető módon – kortársai előtt akart tekintélyt szerezni azzal, hogy nemcsak idézte őket, hanem vitatkozott is velük.

Az Írás aktualizálása

A tipológiai exegézist Kálvin főleg az Ószövetség esetében alkalmazta, de sok esetben csak a szövegek történeti állításait ellenőrizte le, legtöbbször Josephus Flavius és Eusebius alapján. Ezért úgy tűnik, hogy a szövegmagyarázat nála inkább csak a dogmatika szolgálatára. Nem vonakodott a tantételekre vonatkozó következtetéseket levonni szövegmagyarázataiból, sem pedig attól, hogy a katolikus vagy lutheránus tantételekkel vitatkozzék. Ezekben az esetekben szívesen utalt az eredeti héber vagy görög szövegre, hogy filológiai érvekkel is alátámassza nézetét, vagy pedig antik tekintélyekkel erősítette meg véleményét. Ha viszont úgy ítélte, el is vetette nézeteiket, például a *Római levél* kínálta morális érveléseinél:

„Közismert az az általános felfogás, hogy akik más valakit számadásra vonnak elete felől, azok maguk állítják fel önmagukra nézve az ártatlanság, mértékletesség és az összes erények törvényét.”⁶⁸

A *Thesszalonikaiakhoz írott levél* kommentárját korábbi iskolamesterének és párizsi latin tanárjának, Mathurin Cordiernek (1480–1564) ajánlotta.⁶⁹ Pál és az egyházközség kapcsolatát példaértékűnek tartotta, és ezt saját korára is alkalmazta:

⁶⁴ Ld. részletesen: Gánóczy: *i. m.* 79. Aratus, Arianus, Cicero, Curtius Rufus, Démoszthenész, Dio Cassius, Ennius, Epimeidész, Gellius, Homérosz, Iuvenalis, Livius, Lucanus, Metaszthenész, Plinius, Plutarkhosz, Pomponius Mella, Státius, Strabo, Suetonius, Tacitus, Vergilius, Xenophón.

⁶⁵ Gánóczy: *i. m.* 80.

⁶⁶ Részletesebben ld. *Calvin Theological Journal* (1981), 149–205.

⁶⁷ Aquinói Tamás *Catena Aureája* a legjobb középkori összegzés, de ezt követően maga is végigkommentálta az Újszövetséget. Kálvin és Aquinói Tamás viszonyáról ld. részletesen Arvin Vos: *Aquinas, Calvin, and Contemporary Protestant Thought: A Critique of Protestant Views on the Thought of Thomas Aquinas*. Washington 1985. Szerinte nincs nagy különbség a két ember véleménye között.

⁶⁸ Kálvin J.: *A Római levél magyarázata*. Ford.: Rábold Gusztáv. Budapest 1954, 33.

⁶⁹ Le Coultre, J.: *Mathurin Cordier et les origines de la pédagogie protestante dans les pays de langue française*. Genève 1926.

„Elvégre minden jó lelkipásztornak gondot kell fordítani arra, hogy ne csupán örömmel végezze szolgálatát, ne egyszerűen a legjobb képességeit vesse latba, hanem amennyire csak rajta áll, minden akadályoztatást távolítson el a pályafutása útjából.”⁷⁰

Az ószövetségi választott népet minden esetben az egyház előképének tekintette. Ebben is Pál felfogását követte, aki számos ószövetségi helyről mutatta ki, hogy az Jézusra vonatkozik. Amint a választott nép sem saját erejéből, hanem Isten kegyelméből vált igazzá, úgy a genfi gyülekezet tagjainak is megparancsolta, hogy egyes-egyedül Krisztus kegyelméhez ragaszkodjanak, és ne saját cselekedeteik alapján akarjanak megigazulni.

Az igaz egyházakat a Pál által megrajzolt igaz egyházhoz hasonlította, a katolikusokat (pápistákat) viszont az izmaelitákhoz és a Hágár követőihöz.⁷¹ Sára, Izsák, Hágár, Izmael, valamint Káin és Ábel alakját is tipológiailag értelmezte. Az evangélium egyháza és a pápa egyháza egyértelműen két különböző, egymással ellentétes fogalom volt előtte. Amikor az 1Kor 10,6–13 kapcsán az ószövetségi intő példákat magyarázza, intelmeit egyértelműen a genfi gyülekezetnek szánja, miközben kiemeli a pápás egyház negatívumait, amelyben bálványimádás és szakadás ütötte fel fejét:⁷² 6. *Ez mind intő példa lett számunkra, hogy ne kívánjuk a rosszat, mint ahogy ők megkívánták.* 7. *Ne legyetek bálványimádóvá, mint néhányan közülük, ahogy az Írás mondja: „Leült a nép enni, inni, aztán fölkelt táncolni”.* 8. *Ne is vétsünk a tisztaság ellen, mint némelyek közülük, ezért egyetlen nap huszonháromezren meghaltak.* 9. *Ne kísértsük az Urat, mint néhányan kísértették, ezért kígyók pusztították el őket.* 10. *Ne is zúgolódjatok, mint néhányan zúgolódtak, ezért lesújtott rájuk a pusztító angyal.* 11. *Mindaz előkép a számunkra, a mi okulásunkra írták meg, akik a végső időekben élünk.* 12. *Aki azt hiszi, hogy áll, ügyeljen, nehogy elessék.* 13. *Eddig emberi erő meghaladó kísértés még nem ért titeket. Hűséges az Isten, erőtökön felül nem hagy megkísérteni, hanem a kísértéssel együtt a szabadulás lehetőségét is megadja, hogy kibírjátok.*

Kálvin előszeretettel alkalmazta a tipológiai magyarázatot, de úgy, hogy a szövegben található járulékos dolgokat figyelmen kívül hagyta. E módszer megalapozását az Olivetanus bibliafordításához⁷³ írt előszavában olvashatjuk:

„Nem volna-e lehetséges és elgondolható, hogy Isten ma is ugyanúgy választ magának tanítványokat, ahogyan egykor a mezőről elhívott pásztorkat prófétául, hajókról halászokat apostolokul?”⁷⁴

⁷⁰ Kálvin J.: *Kommentár Pál apostol Thesszalonikabeliekhez írt leveleibez.* Aethernitas, Felsőörs 2003, 26.

⁷¹ Gánóczy: *i. m.* 85.

⁷² Uo. 85.

⁷³ Pierre-Robert Olivetan (15. sz. vége–1538) Kálvin unokatestvére volt, vele tanult Orleansban. Ő hívta fel Kálvin figyelmét a Biblia és az egyházi dogmák közötti különbségre. Olivetan ismerte Lefèvre d'Étaples latinból készült francia bibliafordítását. Előtte Guyard Molins készített nemzeti nyelvű bibliafordítást. Ő korrigálta a valdens kéziratokat és készítette elő az 1535-ben megjelent első francia nyelvű Biblia kiadását. Később héber és görög nyelvből is fordított. Ez a „valdens” Biblia-korrekció három évig tartott, Kálvin is javított rajta. 1588-ban a genfi igehirdetők és professzorok ezt a francia változatot fogadták el, s így minden későbbi újrafordításnak ez lett az alapja. *La Bible qui est toute la Sainte Escripiture, en laquelle sont contenues la Vieil Testament et le Nouveau, translatez en Francoys.* Neuchâtel 1535; *Le Psalms de David.* Translatez d'Ebrieu en Francoys. *Les Livres des Salomoh. Le Proverbs, l'Ecclesiaste, Le Cantique des cantique.* Translatez d'Ebrieu en Francoys, 1537/38; *Le Nouveau Testament.* 1538.

⁷⁴ Idézi Gánóczy: *i. m.* 86.

Kálvin azzal támasztotta alá saját prédikatori tekintélyét, hogy Farel és Bucer erőszakjára hivatkozott, akik őt szinte erőnek erejével kényszerítették a prédikatori és a lelkipásztori feladatok gyakorlására. Ezt egyfajta emberi beiktatásként értelmezhetjük az egyházi tisztségbe.

Kálvin még nem foglalkozott az egyes könyvek redakció- és irodalomkritikájával, és nem elemezte részletesen a bibliai műfajokat sem. Mikeás kommentárjában a következőket írta:

„Egyébként ez a felirat fenyegetésekről szól, ez azonban a könyv tartalmának csak egy részére jellemző.”⁷⁵

Ennek az észrevételnek kapcsán azonban nem vonja le a következtetést, hogy a könyvet talán nem egyszerre írták. Hasonlóan kevés információja volt az edomiták és a zsidók kapcsolatáról. Arra a kérdésre ugyanis, hogy Abdiás könyvében miért csak Edom ellen prófétál, a 137. Zsoltár 7. versében találja meg a választ. Az, hogy nem datálta a könyvet, bizonyos történelmi óvatosságra vall.⁷⁶ Jónás próféta könyvétől megállapította, hogy egyrészt történelmi, másrészt tanító könyv, de mindenképpen életrajzi munkának tartotta. Jón 1,7–10-ben arról van szó, hogy a megfutamodott próféta felfedi a bűnét. Kálvin nem állta meg, hogy ne aktualizálja a magyarázatát, amikor a bűnök kisebbitéséről szól:

„A pápás egyházban különböző módokat találtak ki, amelyekkel tisztára akarják magukat mosni Isten előtt.”⁷⁷

Amikor Jónást elnyelte az Isten által odarendelt cethal, egyáltalán nem csodálkozott, mindössze a hal fajtájának meghatározásával foglalkozott G. Rondeletus alapján.⁷⁸ Kommentárja végén Jeromossal is vitába szállt, aki Jónás dacosságát védte.⁷⁹ Bár kézenfekvő lehetett volna, Jónás próféta könyvét nem értelmezte prófétai novellaként, a bezárkózó honfitársai kritikájaként.

Ámos próféta könyvének magyarázatában egyszerűen és történelmietlenül negatív morális példává tette Damaszkusz vétkét. Ugyanis erről a korról nem volt elegendő történelmi információja.⁸⁰

Kálvin bibliamagyarázatának vitatott pontjai

E cím alatt – természetesen – a saját katolikus nézőpontomból vizsgálom Kálvin vitatott bibliaértelmezéseit, jórészt Gánóczy tanulmányát követve. Igyekszem kerülni a konfesszionális vitát, ami katolikus részről is igen éles volt, és csupán exegetikai technikákra összpontosítok.

Kálvin fentebb említett tipizálási hajlama igen gyakran társult sértő kritikával. Már az *Institutió*ban is földbe döngető retorikával támadta a katolikus misét:

⁷⁵ Kálvin J.: *Magyarázat Mikeás próféta könyvéhez*. Ford.: Dr. Tóth Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 2003.

⁷⁶ Kálvin J.: *Magyarázat Abdiás és Jónás próféta könyvéhez*. Ford.: Dr. Tóth Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 2002, 8.

⁷⁷ Uo. 71. Az idézet inkább Luther szájába illő magyarázat.

⁷⁸ Uo. 94–95.

⁷⁹ Uo. 151.

⁸⁰ Kálvin J.: *Magyarázat Ámosz próféta könyvéhez*. Ford.: Dr. Tóth Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 2002. 15–17.

„Ezekkel és hasonló találmányokkal kísérelte meg a Sátán, mintegy ráborított sötétséggel, elhomályosítani és beszennyezni Krisztus szent vacsoráját, hogy annak tiszta gyakorlása ne maradjon meg az egyházban. De a borzasztó utálatosságnak tetőfoka az volt, mikor a jegyet eltávolította, hogy általa nem csak elhomályosodjék és felforgattassék, hanem teljesen feledésbe menvén és eltöröltetvén megsemmisüljön, és az emberek emlékezetéből kiessék [...]”⁸¹

Ebben a mondatban semmiféle konkrétum nem fogalmazódik meg, csak az ellenfél lejáratása a cél. Az efféle érzellemmel fűtött retorikus támadás nem idegen az *Institutio* többi részétől sem. Ámbár egyáltalán nem idegen ez a stílus a katolikus–protestáns vitairadalomtól sem. A magyar Pázmány Péter sokszor ugyanilyen módszerrel vitatkozik, néha még túl is tesz Kálvinon az ellenfél gyalázásában.

Kálvin gyenge pontjai ott mutatkoznak meg, amikor teológiájának sarkalatos pontjait védi. Úgy tűnik, nem csupán a bibliai kijelentés ihleti az érvelésben, hanem fordítva, egy már előzetesen megfogalmazott reformátori tétel vezeti az interpretálásban.

Az isteni kiválasztás

Kegyelemtani kérdésekben a reformáció számára fontos forrás Szent Pálnak a Rómaiakhoz írott levele. Kálvin különösképpen a 11. fejezet következő passzusát szerette idézni predestinációs tana alátámasztására: 5. *Így most is akad valamennyi a kegyelmi kiválasztás alapján.* 6. *S ha kegyelem alapján, akkor nem tettek fejében, különben a kegyelem már nem volna kegyelem.* 7. *Hogyan állunk hát? Amit Izrael keresett, nem érte el, de a választottak elérték. A többiek megátalkodtak,* 8. *abogy írva van: Isten mindmáig érteni nem tudó lelket és nem látó szemet, nem halló fület adott nekik.* Kálvin a következőket írta:

„Ha tehát az elválasztás eredetére kell visszatérnünk, hogy bizonyosak legyünk afelől, hogy a mi üdvösségünk egyedül Isten merő jóvoltából származik, akkor azok, akik ezt meg akarnák semmisíteni, tőlük telhetőleg, rosszakaratulag elhomályosítják azt, amit kiváltképpen és tele tudóval kellene dicsőíteniök, s az alázatoságnak még csiráját is kitépik.”⁸²

Az isteni kiválasztás nyilvánvaló alapja, hogy Isten az ember érdemeit előre is ismeri. Kálvin alapvetően Augustinus kegyelemtanából indult ki, de a Róm 9,14–18 egyedi magyarázatát adta, és ebből vezette le a kettős predestinációs elméletét. Gánóczy kritikája ezzel kapcsolatosan megszívlelhető:

„Abból az előfeltevésből kiindulva, hogy nem minden ember kap meghívást az üdvösségre, Kálvin egy csúsztatással azokat a locusokat veszi elő, amelynek jelentéséből nem lehet levezetni semmilyen univerzális, egyetemes üdvakaratot, mert az evangéliumnak az üdvösségre szükséges elfogadása a Szentlélektől függ, aki csak kevés emberben munkálkodik.”⁸³

Úgy tűnik, kicsit szűken értelmezi a Róm 11 jelentését, amely

„nem Izrael részleges vagy egyetemes elvetésére utal, amely már öröktől fogva elhatározott, hanem Isten Irgalmának és szeretetének elfogadását célozza”⁸⁴

⁸¹ *Inst.* IV. 18, 1.; 695.

⁸² *Inst.* III. 21, 1.; 203.

⁸³ Gánóczy: *i. m.* 100.

⁸⁴ Uo. 100–101.

Hasonlóan problémás a Róm 2,3–9 értelmezése is: *Nem azé, aki akarja, vagy aki fut, hanem a könyörülő Istené*, ti. az érdem. Kálvin szerint Pál itt a jócselekedetek elvakult szentjeivel fordul szembe. Leleplezi, hogy a látszatjóság mögött gonoszság lakozik. Sok író és költő is megihletett ez a téma, műveikben leleplezték a látszólag jó, erkölcsileg feddhetetlen emberek gonoszságát. Érdekes, hogy ezek közül sokan tartoztak a szigorú, kálvini ihletésű puritán iskolák tanárai közé. Vagyis ennek a szemléletváltásnak, túl a teológiai vitákon, negatív következményei is voltak.

A megigazulás

Meglepő és számomra mindenképpen pozitív, ahogyan Kálvin a Római levél mellé emelte a Luther által elvetett *Jakab levélét* (2,24) és annak a szemléletmódját: *Látjátok tehát, hogy az embert a tettek teszik igazzá, nem a hit egymagában*. Talán Jakab látta a legjobban, hogy a szavak és a tettek, a hitvallás és a hitből fakadó élet ellentmondása az egyik legveszélyesebb keresztényi torzulás. Ezért szán a hit és a cselekedetek dilemmájának egy egész szakaszt a levelében (2,14–19): 14. *Testvéreim, mit használ, ha valaki azt állítja, hogy van hite, tettei azonban nincsenek? Üdvözítheti a hite? 15. Ha valamelyik testvérnem nincs ruhája és nincs meg a mindennapi tápláléka, 16. és egyiketek így szólna hozzá: „Menj békében, melegdj, és lakjál jól!”, de nem adnátok meg neki, amire testének szüksége van, mit használna? 17. Ugyanígy a hit is, ha tettei nincsenek, magában holt dolog. 18. Azt is mondhatja valaki: „Neked hited van, nekem meg tetteim.” Ha tettek nélkül megmutatod nekem a hitedet, tetteim alapján én is bebizonyítom neked a hitemet. 19. Hiszed, hogy csak egy Isten van, s jól is teszed. Ám ezt a gonosz lelkek is hiszik, mégis remegnek.*

Gánóczy a következőképpen foglalja össze Kálvin erről vallott nézetét:

„A jócselekedetek a reformátor számára is fontosak, de csupán a megismerés és nem a lét területén.”⁸⁵

Kálvinnál nem problémamentes a lét és a megismerés összekapcsolása. Lehet, hogy ebben a genfi libertinusokkal folytatott, nemcsak teoretikus, hanem város-politikai vitája is befolyásolta őt. A libertinusok szélsőségeire mintha maga is szélsőséggel válaszolt volna. A tét persze nagy volt: az említett szélsőséges csoportok lezüllesztik Genfét; vagy felemeli Kálvin azt a maga szigorú keresztény sztoicizmusával. Ebből a szempontból Kálvin rövidtávú győzelme sikerként értékelhető, de reformjai nemcsak a kötelességtudat és a morál erősödéséhez, hanem könyörtelen puritanizmusához is vezettek, és pedig az elmélet hiányosságai miatt.

Kálvin a Róm 7,14–25-öt is túlságosan drámaian értelmezte: az „Ádám árnyékában leledző ember” előtérbe állításával egyre inkább az ember hibáira és gyengeségeire hívta fel a figyelmet, azokat ostromozta, és olyan városi tekintélyként, aki befolyásolta a törvényhozást is, száműzte a városból a táncot, a zenét és a szórakozást. A reformátorok patetikus stílusát követve azt mondhatjuk, hogy ennek következtében – Isten színege helyett – Kálvin fekete talárja borult a világra ezután.

Az egyház vezetője

Kálvin igen tiszteletreméltó képet alkotott az egyházi vezetőkről, ugyanis az egyházi vezetők Krisztus munkásságát és küldetését képviselik. Ez a nézet a katolikus egyházban

⁸⁵ Gánóczy: *i. m.* 104.

csak a *II. Vatikáni Zsinat* után vált hangsúlyossá. Kálvin meglepő nyitottságot mutatott az egyházi rend (ordo) katolikus értelmezése iránt is, és valójában csak az ellen tiltakozott, hogy a katolikus tanítóhivatalt közvetlenül és radikálisan Krisztusra vezessék vissza. Ebben a tekintetben a korinthusi vitából vette érvelését, amiből kiderül, hogy egyesek Péterrel, mások Pállal, ismét mások Apollóval tartottak, és így megosztottá vált Krisztus (1Kor 3,6–22). Ezt a képet a tipológiai magyarázat segítségével alkalmazta saját egyházára, de nem adott választ arra a kérdésre: ki dönti el, hogy ki az igazi Krisztus-követő?⁸⁶ Ez annál inkább meglepő, mert – a történelmi múltba visszatekintve – Kálvin nem vitatta az egyházvezetői funkciók jogosságát; sem az őskeresztény egyházban, sem a patrisztikus korban. Kritikája, úgy tűnik, kifejezetten a római pápa ellen irányult. Olyan magasra helyezte és olyan közvetlenné tette Krisztus tanító és egyházvezető funkcióját, hogy azzal fölöslegessé tett minden egyházi intézményt és hivatalt.

Visszatérve a Korinthusi levélhez, vitatható, hogy ez a szemléletmód megfeleljene a páli szakaszok intenciójának és Pál saját gyakorlatának, hiszen ő is rendelt egyházi vezetőket a közösségek élére. Éppen ezért Kálvin szinte mellőzte, vagy sajátosan magyarázta azokat a szakaszokat, amelyek a püspök alkalmasságának kritériumaira vonatkoznak (Mt 16,18–19; Lk 22,31–32; Jn 21,15–17), illetve amelyekre a Péter elsőségének katolikus tétele épül. A későbbi protestáns biblikusok finomítottak ezen a nézeten, és a péteri elsőség és a jurisdikciós primátus között állapítottak meg szakadást.

Az úrvacsora

Erről a kérdésről Kálvin az 1Kor 11,23–24; Mt 26,26–30; Mk 14,22–24; Lk 22,17–20 és Jn 6,46–58 szakaszok magyarázatával tanított. A legfőbb feladat és cél annak bizonyítása volt, hogy a szentségeket Krisztus alapította. Kálvin a színek alatti reális prezenciában hitt, és fontosnak tartotta, hogy – követve az Úr példáját – az eucharisziát mindkét szín, a kenyér és a bor színe alatt szolgálják ki. Mivel ez nem magáncélú vacsora, hanem közösségi cselekedet, nem végezheti kiváltságosként egy személy, hanem ennek a közösség központjában kell állnia.⁸⁷ Tiltakozott a *transsubstantia* tana ellen, mert a katolikusok és a protestánsok eltérő filozófiai alapon közelítik meg az átlényegülés vagy szentséggé való alakulás kérdését. Mivel Kálvin szerint ezt a szentséget csak hívő veheti és csak hívő létesítheti, elvetette az *ex opere operato* tételt. Emiatt tagadta meg a hitetlenektől vagy a bűnösöktől az úrvacsorát.⁸⁸

Kálvin exegetikai teljesítménye

Kálvin írásai olyan sokfélék, mint amilyen összetett egész munkássága. Philip Schaff tíz csoportba sorolta műveit, amelyeket jobb híján elfogadhatunk, bár nem mindegyikük találó: 1. exegetikai írások (ezeknek fordítását vizsgáljuk részletesebben); 2. hittani munkái jórészt dogmatikai jellegűek, de módszere nem felel meg sem a korábbi, sem a mai szisztematikus teológiai írásokéval; 3. polemikus és 4. apologetikai írásai, amelyek igen összetettek, és több alcsoportba oszthatók aszerint, hogy kik ellen, illetve védelmében íródtak: a római katolikus egyház, anabaptisták, libertinusok, antitrinitáriusok, illetve a predestináció és az úrvacsora tanának védelmében írott dolgozatok; 5. egyház-

⁸⁶ Gánóczy: *i. m.* 107.

⁸⁷ Uo. 109.

⁸⁸ Uo. 112–113.

tani és 6. liturgikai munkái; 7. prédikációk; 8. kisebb értekezések; 9. levelek, szám szerint 4271, amelyeket a történészek szeretnek igazán; 10. költői művei, amelyeknek egy része az egyházi himnuszköltészetben ismert. Magyarul az egyház igényei és lehetőségei szerint adták ki Kálvin műveit.⁸⁹

Kálvin exegéziséhez többféleképpen közelíthetünk. Ha a *Római levél*hez írt kommentárját mai tudományos nézőpontból vizsgáljuk, számos tételét kritikával fogadhatjuk. Filológiai és a hermeneutikai technikáján is túllépett már a tudomány. Bibliamagyarázatainak hatását tekintve vizsgálhatjuk a maga korát és az általa létrehozott egyházat.

Kommentárjai nem azonos színvonalúak és mélységűek: a latin nyelvűek elsősorban a humanista műveltséggel rendelkező tudós kortársaknak íródtak, a francia nyelvűek és a bibliai prédikációk pedig inkább az egyszerű nép számára. Az *Institutió*ban polemikusan értelmezi a bibliai helyeket, a kommentárjaiban viszont sokkal kevesebb a konfesszionális ellentétre kihelyezett megállapítás.

Kálvin hívő emberként olvasta Isten Igéjét, és kommentárjai segítségével szeretett volna a városba menekült hugenottákból és a genfi polgárokból új, művelt, hívő közösséget alkotni. Sőt, kommentárjai ajánlásainak tanúsága szerint ugyanezt a hatást szerette volna elérni a fejedelmek és híres férfiak segítségével a felsőbb osztályokban is. Megfelelő oktatással és neveléssel új keresztény-humanista műveltségi modellt igyekezett megvalósítani. Kommentárjai is ennek voltak hatékony eszközei. Ezekben Isten Igéjének eminens tanulójaként és tekintélyes tanítójaként a bibliai hívő ember típusának létrehozásán fáradozott. A humanista műveltséget a nemzeti nyelvre fordított Biblia olvastatásával és anyanyelvű magyarázatával akarta terjeszteni és krisztianizálni.

Katolikus szemmel olvasva kommentárjait, azt állapíthatjuk meg, hogy igen kevés bennük az olyan szakasz, amely zavarja a konfesszionális hovatartozást. Kálvin munkái közül a bibliamagyarázatai számítanak – főleg a II. Vatikáni Zsinat után – a legkevésbé problematikusoknak. Az ember csak sajnálni tudja, hogy Kálvin Jánost nem sikerült a katolikus megújulás vezéralakjává tenni.

⁸⁹ Kálvin magyarul: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. Ford. Ceglédi Sándor. Pápa 1906. *Értekezés az ereklyékről*. Ford.: Ceglédi Sándor. Pápa 1907. *Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez Kálvin válaszával*. Ford. Ladányi Pál. Pápa 1907. *Psychopamychia*. Ford. Rábold Gusztáv. Pápa 1908. *A Szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servei Mihály borzasztó tévedéseivel szemben*. Ford. Tari Imre. Pápa 1909. *A tridentin zsinat határozatainak cáfolata*. Ford. Rábold Gusztáv. Pápa 1909. *Kálvin kisebb művei a rendszeres teológia köréből*. Ford. Ceglédi Sándor. Pápa 1912. (*A genfi egyház kátéja; Az egyházi könyörgések alakja; A sákeramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módja; A betegek látogatásáról; Hitvallási formula; Franciaország református egyházainak hitvallása; Rövid értekezés az úrvacsoráról; Kölsönös megegyezés a sákeramentumok ügyében; A sákeramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Joákbim rágalmai ellen; Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében-vérében való igaz részvételéről; Az emberi akarat szolgaságáról és szabadulásáról szóló tannak helyes és igaz védelme kapmeni Phigius Albertnek rágalma ellen*.) A hitvallás tanítása a genfi egyházban. Ford. Patay Lajos. In: Patay Lajos: *Kálvin valláspedagógiája*. Pápa 1935. *Az eleve elrendeléstől*. Ford. Szabó Piroska. Európa Könyvkiadó, Budapest 1986. *Tanítás a keresztényen vallásra*. Ford. Békési Andor. Kálvin János Kiadó, Budapest 1991. *A filippiekhez írt levél magyarázata*. Ford. Nagy Sándor Béla. Kálvin János Kiadó, Budapest 1992. *A keresztényen vallás rendszere. I–II*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1995. *A genfi egyház kátéja*. Ford. Ceglédi Sándor. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998. *A Genfi Akadémia törvényei*. Ford. Antal Géza. Kálvin János Kiadó, Budapest 1999.

Kálvin-kommentárok magyarul

Kálvin Biblia-kommentárjai igen töredékesen jelentek meg magyar fordításban. A régi magyar teológusok latin nyelven vitatkoztak, ezért érveik és magyarázataik csak az ezeket olvasó lelkészekon keresztül juthattak el a magyar hallgatósághoz.⁹⁰ Koren Pál békéscsabai lelkész templomi bibliai magyarázataiban (Gyoma 1896) talán – igaz, áttételesen – már magyarul is megjelennek Kálvin kommentárjai.

A későbbiekben is csak esetlegesen születtek fordítások, éspedig a református egyház igénye és lehetősége szerint. Legtöbbjük eléggé régi.⁹¹ Öröndetes viszont, hogy ószövetségi kommentárjainak magyar fordításai már az újabb időkben jelentek meg,⁹² és hogy Nagy Barna megmentette a *Zsidókhoz írt levél* Szabó András-féle fordítását.⁹³ Azonban Kálvin kommentárjainak magyar nyelvű fordításai nem képviselik megfelelő arányban a Bibliát olvasó és a róla prédikáló Kálvint. Pedig az ezekben rögzített megállapításai sokkal egyetemesebbek, mint azok, amelyek vitairataiból, dogmatikai és egyházpolitikai írásai által váltak ismertté, és olyan gondos, bibliai lelkipásztor képét festik, aki nem, vagy csak ritkán hangsúlyozza konfesszionális hovatartozását.

Dr. Bihari Nagy Mihály ezt írja a *Kálvin kommentárjai magyar nyelven* című írásában:

„Csak félig ismeri Kálvint, aki csak az Institutiót ismeri, de az Institutiót is félre ismeri, aki az írásmagyarázó Kálvint, az exegetát és igehirdetőt nem ismeri. Ennek tudatában a Református Egyházi Könyvtár szerkesztősége már az első világháború előtt lefordította Kálvin újszövetségi kommentárjai jelentős részét,⁹⁴ de az 1914-ben kitört háború miatt ezek nem jelenhettek meg. Egy negyed évszázaddal később, a második világháború előestéjén indult egy újszövetségi kommentársorozat Erdélyben, Dávid Gyula székelyudvarhelyi lelkipásztor, és teológiai magántanár szerkesztésében. Az elkészült fordításokból az Evangéliumi Harmonia (4 k., 1939–1942), az Apostolok Cselekedeteiről írt könyv (2. k., 1941–1942) és a két Timóteushoz írt levél jelenhetett csak meg, mielőtt a háborúval járó papírkorlátozás, majd a háborús események a további kötetek kiadását meghiúsították. A már kiadott köteteknek második, faximile kiadása a

⁹⁰ Pl. Szegedi Kis István: *Tabulae analiticae*. Schaffenhause 1592. Komáromi Csipkés György: *Analysis Epistolae Pauli ad Hebraeos*. Debrecen 1677.

⁹¹ *Kálvin János magyarázata az Apostolok cselekedeteiből*. (2 kötet) Ford. Szabó András. Székelyudvarhely 1941, 1942. *Kálvin J. magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához*. (4 kötet) Ford. Rábold Gusztáv. Székelyudvarhely 1939, 1940, Kolozsvár, Budapest 1941, Kolozsvár, Budapest 1942. *Kálvin J. magyarázata Pál apostolnak a Timotheushoz írt leveleiből*. Ford. Szabó András. Odorhei-Székelyudvarhely 1939. Kálvin J. Filemon levélhez írt magyarázata. Ford. Róka Lajos és Tanczos Dezső. In: *RE* 5 (1953), 17. sz. 15. skk. *Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteiből*. (2 kötet) Ford. Szabó András. Székelyudvarhely 1941, 1942. Kálvin J.: *A Római levél magyarázata*. Ford. Rábold Gusztáv, átdolg.: Nagy Barna. Budapest 1954. Kálvin J.: *A rómaiakhoz írt levél magyarázata*. Ford.: Csizmadia Lajos. 1954.

⁹² Kálvin János: *Magyarázat Jól próféta könyvéhez*. Kálvin Kiadó, Budapest 1999. Kálvin János: *Magyarázat Amosz próféta könyvéhez*. Kálvin Kiadó, Budapest 2002. Kálvin János: *Magyarázat Abdiás és Jónás próféta könyvéhez*. Kálvin Kiadó, Budapest 2002. Kálvin János: *Magyarázat Mikeás próféta könyvéhez*. Kálvin Kiadó, Budapest 2003. Kálvin János: *Pál apostol levele Filemonhoz*. Ford. Szabó András. In: *RSz* 81 (1988), 55–62. Kálvin János: „Mindenkor örüljete.” *Pál apostol filippibeliekhez írt levelének magyarázata*. Ford. Dr. Nagy Sándor Béla. Budapest 1986.

⁹³ Kálvin J.: *A Zsidókhoz írt levél magyarázata*. Füg. 1) *Három prédikáció Melkisédek történetéről*. 2) *A 110. zsolttár magyarázata*. Ford: Szabó András, átdolg. Nagy Barna. Budapest 1964.

⁹⁴ Jó lenne tudni, hol őrzik a kéziratokat, illetve, hogy megvannak-e egyáltalán.

közelmúltban jelent meg, a kiadó feltüntetése nélkül. (Kálvin magyarra fordított kommentárjait a 4. sz. melléklet sorolja fel.)

A második világháború után új életre ébredező Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya tervbe vette Kálvin összes újszövetségi kommentárjainak kiadását, hogy ezzel többszázados mulasztást pótoljon. Nagy Barna tudósítása szerint készen volt a János evangéliuma, a Római, Galata, Efézusi levélhez írt kommentár fordítása Rábold Gusztávtól, a két Korintusi levél és a Zsidókhoz írt levél magyarázatának fordítása pedig Szabó Andrástól. A készen lévő fordítások revíziójával és sajtó alá rendezésével Nagy Barna lett megbízva. A dicséretre méltó kezdeményezés azonban csakhamar elakadt. Az egyház számára kedvezőtlen politikai légkörben csak a Római levél magyarázata (1954) és a Zsidókhoz írt levél magyarázata (1964) jelenhetett meg.

Kálvin kommentárjaiból szemelvényeket többen is fordítottak. A legszorgalmasabb fordítók a huszas években dr. Máthé Elek és Budai Gergely, az ötvenes években Róka Lajos és Tánczos Dezső voltak. E részfordítások pontos felsorolása megtalálható az általam összeállított magyar nyelvű Kálvin-bibliográfiában, a *Bibliographia Calviniana Hungarica*-ban (továbbiakban: BCH).⁹⁵

Hörtsik Richárd hívta fel a figyelmet dr. Nagy Barna⁹⁶ Kálvin-kutatóra és fordítójára, halálának évfordulóján.⁹⁷ Az ő nevéhez fűződik a *Rómaiakhoz* és a *Zsidókhoz írt levél kommentárjának* (Rábold Gusztáv utáni) újrafordítása. Mind alapképzése, mind pedig motivációja képessé tette a munkára. Az eredeti latinból fordított, és figyelembe vette a kommentárok francia fordításait is. Kálvin esetében ez különösen fontos. Nagy Barnának az az érdeme, hogy – egy igen nehéz időben – Kálvinnal kívánta megajándékozni a kálvinista lelkészeket, és éppen a nagy reformátor két kiemelkedő munkájának fordításával. Hörtsik Richárd helyesen állapította meg róla, hogy nem akadt halála óta követője.

⁹⁵ Nagy Barna: Kálvin kommentárjai magyar nyelven. In: *RE I* (1949), 18. sz. 3.

⁹⁶ Nagy Barna (Sárospatak, 1909 – Budapest, 1969). Apja Nagy Béla (1877–1939) teológiai tanár. 1929–30-ban Montpellierben Bergson filozófiáját tanulmányozza, és megismerkedik Kálvin teológiájával. Zürichben Brunnert hallgatva lesz szisztematikus. 1933–34-ben Barth Károly tanítványa Bonnban. 1936-ban Debrecenben megszerzi a teológiai doktorátust. 1937-től szisztematikai teológia tanár Sárospatakon. 1947-ben a Teológia dékánja, majd a Kollégium rektora. Részt vesz az EVT amszterdami nagygyűlésén. A pataki Kollégium megszűnése után Budapestre költözik. 1954-ben a budapesti Teológiai Akadémia Victor János utódjának választja. 1956-ban bebörtönzik, és 1957-ben megfosztják katedrájától. Ettől kezdve „kutató professzor”. Kálvin prédikációinak kiadását gondozza Bázelen, Genfben, Zürichben, Wittenbergben. A Zürichi Egyetem 1968-ban díszdoktorává avatja. Egyik magyarországi előadása közben érte a halál.

⁹⁷ Ld. az interneten is olvasható tanulmányát: Dr. Hörtsik Richárd: *Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága*, melyet az 1995-ös balatonfüredi Kálvin-konferenciára készített. A konferencia az egyik legjobb számvetés Kálvin magyar recepciójáról. A továbbiakban kérdésben hagyatkozom az ott elhangzottakra.

Összegzés

Kálvin az *Institutio* előszavának végén idézi *Augustinus* 7. levelének egyik részletét:

„Megvallom, én is azok közül való vagyok, akik gyarapodva írnak és írva gyarapodnak.”⁹⁸

Tanulmányom végén igazat kell adnom Karasszon Istvánnak, aki azt állítja:

„[...] a magyar nyelven történő Kálvin-kutatásnak megvannak a maga szűk határai. Tény, hogyha valaki professzionálisan foglalkozik Kálvin személyével, műveivel és azok hatásával, akkor bizonyos idő után úgy fog tűnni neki, hogy mindig még egy nyelvvel kevesebbet tud [...].”⁹⁹

Írásom végére érvén magam is ezt az élményt élem át. Korábban úgy ismertem Kálvin Jánost, mint aki a reformáció korának egyik vitatott egyháztörténeti alakja volt. Most ismerkedem azzal a keresztyén emberrel, aki nincs minden hiba nélkül, de akiben igen magas szintű és példaértékű az Isten Igéje iránti szeretet és az arra való ráfigyelés, és aki tudósként és kommentátorként is figyelemre méltó. Úgy érzem, az a helyesebb, ha ezzel a Kálvin Jánossal *kommentárjain keresztül* állunk késői párbeszédbe, és kevésbé helyes csupán *Institutiója* állításait vizsgálgatni és elvetni. Így ugyanis sokkal többet fedezünk fel abból, ami összeköt vele, mint ami szétválaszt bennünket.

Érdemes lenne össze is vetni a kommentárjait a saját korában keletkezett humanista, katolikus és lutheránus kommentárokkal. Ez a párhuzamos vizsgálat segítene kimutatni és megérteni az eltérő felekezetekhez tartozó biblikusok módszertani különbségeit és hasonlóságait. Úgy vélem, az egyetemes magyar kulturális érdek is azt diktálja, hogy – a többi reformátoréival együtt – további fordítások készüljenek Kálvin exegetikai műveiből, jöjjön létre egy jelentős válogatássorozat. Remélem, eljön az az idő, amikor nemcsak a szükségét érezzük ennek, hanem lesz is miből és kivel megvalósítani e tervet.

⁹⁸ *Inst.* I. köt. 3.: *Kálvin János előszava az olvasóhoz*.

⁹⁹ Dr. Karasszon István: *Módszertani problémák a Kálvin-kutatásban*. Az idézett szöveg az 1995-ös bala-föntüredi Kálvin-konferencián hangzott el.